

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN
SABİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN ROLU”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əlizadə Rəsul Hikmət

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2022_ -ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN
SABİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN ROLU”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Qrup: 646

Magistrant:
Əlizadə Rəsul Hikmət oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Qurbanov Bayraməli Şükür oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbaryıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Əlizadə Rəsul Hikmət oğlu and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsində maliyyə siyasətinin rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN SABİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN ROLU

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Son vaxtlar dünyanın demək olar ki, istənilən ölkəsinin iqtisadiyyatında baş verən hadisələrlə əlaqədar mənfi dinamika ilə dəyişikliklər baş verib. Dərin tənəzzül, bəzi istehsal sahələrinin durğunluğu COVID-19-un nəticələridir ki, bu da Azərbaycan iqtisadiyyatından yan keçmir.

Tədqiqatın məqsədi: Pandemiya şəraitində iqtisadiyyatın sabitləşməsinin təmin edilməsi və maliyyə siyasətinin formalaşdırılmasının nəzəri məzmununu və mexanizmini açmaqdan ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodoloji əsasını idrakın dialektik metodu təşkil etmişdir. Həmçinin sistemli yanaşma; formal məntiq prinsipləri; iqtisadi təhlil və sintez üsullarını; induktiv və deduktiv öyrənmə üsulları tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: İqtisadi nəzəriyyə klassiklərinin fundamental əsərləri, müasir yerli və xarici iqtisadçıların, maliyyəçilərin bazar iqtisadiyyatı, bazar transformasiyası, sabitləşdirmə proqramlarını və hökumət tədbirlərini tənzimləyən bir sıra digər mühüm qanunlar, iqtisadi və maliyyə nəzəriyyəsinin əsas müddəaları, geniş elmi ədəbiyyat, dövrü mətbuat mənbələri, qanunvericilik və normativ maliyyə siyasət problemlərinə dair işləri təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: COVID-19-un nəticələrinin aradan qaldırılması üçün tədbirlər hazırlanır, lakin bu problemin həllinə vahid yanaşma yoxdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Azərbaycan Respublikasında mövcud vəziyyət və maliyyə siyasəti sahəsindəki görülən tədbirlərin işlənilməsidir. Praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, toplanmış materiallar, əldə edilmiş nəticələr və elmi nəticələr müasir iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsində maliyyə sisteminin optimallaşdırılması üçün istifadə edilə bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dissertasiyanın materialları elmi və tədris-metodiki işlərin hazırlanması üçün istifadə oluna, iqtisadçı, hüquqşünas, sosioloq və dövlət aparatının əməkdaşlarının hazırlanması ilə məşğul olan təhsil müəssisələrində tədris prosesinə cəlb oluna bilər.

Açar sözlər: Koronavirus, pandemiya, maliyyə siyasəti, iqtisadiyyat

THE ROLE OF FINANCE POLICY IN STABILIZING THE ECONOMY IN THE CONDITIONS OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC

SUMMARY

The actuality of the subject: Recently, the economy of almost any country in the world has changed with negative dynamics. The deep recession and stagnation of some industries are the result of COVID-19, which does not bypass the Azerbaijani economy.

Purpose and tasks of the research: It consists of revealing the theoretical content and mechanism of ensuring the stabilization of the economy in the conditions of a pandemic and the formation of financial policy.

Used research methods: the methodological basis of the study was the dialectical method of cognition; systematic approach; principles of formal logic; methods of Economic Analysis and synthesis; methods of inductive and deductive learning.

The information base of the research: fundamental works of classics of economic theory, modern domestic and foreign economists, financiers on a market economy, market transformation, a number of other important laws governing stabilization programs and government measures, the main provisions of economic and financial theory, extensive scientific literature, periodicals, organized work on the problems of legislative and regulatory financial policy.

Restrictions of research: measures are being developed to eliminate the consequences of COVID-19, but there is no single approach to solving this problem.

The novelty and practical results of investigation: the current situation in the Republic of Azerbaijan and the development of measures taken in the field of financial policy. The practical significance is that the collected materials, the results obtained and the scientific results can be used to optimize the financial system in stabilizing the modern economy.

Scientific-practical significance of results: the materials of the dissertation can be used for the preparation of scientific and educational-methodological work, involved in the educational process in educational institutions engaged in the training of economists, lawyers, sociologists and employees of the state apparatus.

Keywords: Coronavirus, pandemic, financial policy, economy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
Aİ	Avropa İttifaqı
AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
AR	Azərbaycan Respublikası
ARDGK	Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi
ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
ATB	Azərbaycanın Turizm Bürosu
BİF	Beynəlxalq İqtisadi Forumu
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
İEOÖ	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
İQİ	İstehlak qiymətlərinin illik Ümumi İndeksi
KOM	Kiçik və Orta Müəssisələr
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İQTİSADİYYATIN STABİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN ROLUNUN NƏZƏRİ VƏ METODİKİ ƏSASLARI	12
1.1. Pandemiya şəraitdə iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsinin zəruriliyi, vəzifələri və problemləri	12
1.2. Maliyyə siyasəti: mahiyyəti və pandemiya şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsi vasitəsi kimi	17
II FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ.....	30
2.1. Koronavirus pandemiyası şəraitində cari maliyyə siyasətinin təhlili	30
2.2. COVID-19 dan gələn zərərləri məhdudlaşdırmaq üçün maliyyə siyasəti tədbirləri	37
2.3. Koronavirusun Azərbaycan iqtisadiyyatına vurduğu zərərin dinamikası və qiymətləndirilməsi.....	45
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	53
3.1. Azərbaycan Respublikasında mövcud vəziyyət və maliyyə siyasəti sahəsindəki görülən tədbirlər	53
3.2. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	68
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70
Cədvəllərin siyahısı	73
Qrafiklərin siyahısı	73
Şəkillərin siyahısı	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Son vaxtlar dünyanın demək olar ki, istənilən ölkəsinin iqtisadiyyatında baş verən hadisələrlə əlaqədar mənfi dinamika ilə dəyişikliklər baş verib. Dərin tənəzzül, bəzi istehsal sahələrinin durğunluğu COVID-19-un nəticələridir ki, bu da Azərbaycan iqtisadiyyatından yan keçmir. Pandemiya 2019-cu ilin sonunda başlayan və hazırda davam etməkdə olan, dünyada milyonlarla əhali itkisinə, iqtisadi çöküşə və bir çox başqa itkilərə səbəb olmuşdur. Baş verən hadisələr keçmişin müxtəlif böhranlarına bənzəyir, onlara daha çox iqtisadi nöqtəyindən baxılır. Amma bunun üçün təkə iqtisadi problemlərdən çıxmaq lazım deyil.

Dünyanın əksər ölkələrinin COVID-19 pandemiyasının qarşısını almaq üçün qəbul etdiyi genişmiqyaslı tədbirlərin iqtisadiyyatlar üçün böyük nəticələri var. Vəziyyət yerli icmalara və ya qlobal iqtisadiyyata xidmət etməsindən asılı olmayaraq, demək olar ki, hər bir müəssisəyə təsir göstərir. Dünyanın ən zəngin və güclü ölkələrinin çevik forumu olan G20 dünya iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsində, fiskal və monetar reaksiyaların əlaqələndirilməsində, İEÖÖ tərəfdaşlarına böhranı idarə etməkdə böyük rola malikdir.

Pandemiya və iqtisadi tənəzzül fonunda yaranmış problemlərlə əlaqədar Azərbaycanın dövlət büdcəsi bir neçə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Karantin rejimi ilə yanaşı, əlavə dəstək paketlərinin verilməsi mövcud büdcə planının yenilənməsinə gətirib çıxardı. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni infrastrukturun yaradılması da yeni büdcə planının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Davam edən pandemiya dərin təsir və iqtisadi qeyri-müəyyənliyi daha da artırır. Əslində, karantin və sosial distansiya tədbirləri dünya istehsalı, tədarükü, ticarət, investisiya və məşğulluq itkilərinə gətirib çıxarır. İqtisadi itkilərə və makroiqtisadi qeyri-müəyyənliyə qarşı mübarizədə COVID-19 zamanı siyasətin makroiqtisadi nəticələrinin təkamülü araşdırılır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İqtisadiyyat elmində maliyyə siyasətinin müəyyən sahələri kifayət qədər diqqət mərkəzindədir. Görkəmli yerli və

xarici alimlərin, dövlət və ictimai xadimlərin bir neçə tarixi inkişaf mərhələsini əhatə edən əsərlərinin nəzərdən keçirilməsinə və təhlilinə həsr edilmişdir.

Maliyyə siyasətinin müxtəlif istiqamətlərinin tədqiqi sahəsində əldə olunan nailiyyətlərin əhəmiyyətinə görə yerli və xarici alimlərin, o cümlədən Ə.Muradov, M.Həsənlı, Ə.Ələkbərov, B.Qurbanov, Z.Səmədzadə, Paşayev T.Ə., Nadirov A., Məmmədov N.M, Bağırov A., E.Atkinson, P.Brauning, S.L.Bru, C.Keyns, K.Marks, A. Marşall, D.Mill, U.Petti, D.Rikkardo, P.Samuelson, A.Smit, C.Stiqlits, F.Hayek, R.Harrodd, C.Hıks, P.V.Akinin, A.M. Aleksandrov, M.V.Alikayeva, A.M.Birman, S.Y.Vitte, S.S Galazova, L.A Drobozina, Y. Kazak, A.M. Kovaleva, G. N. Kutsuri, V. A. Lebedev, B. T. Mərqoev və b. daxil olmaqla, müxtəlif dövrlərin alimlərinin əsərləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Maliyyə siyasətinin müxtəlif sahələrində belə müxtəlif tədqiqatlarla maliyyə siyasətinin mahiyyətinin öyrənilməsi, ona sistemli yanaşmalar, onu şərtləndirən amillərin formalaşmasına və müəyyənləşdirilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilmir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Pandemiya şəraitində iqtisadiyyatın sabitləşməsinin təmin edilməsi və maliyyə siyasətinin formalaşdırılmasının nəzəri məzmununu və mexanizmini açmaqdan ibarətdir.

- Pandemiya şəraitində iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsi zamanı yaranan problemləri müəyyənləşdirmək;
- Maliyyə siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin nəzəri əsasları çərçivəsində mövcud elmi fikirləri sistemləşdirmək;
- Koronavirus pandemiyası şəraitində cari maliyyə siyasətinin təhlil edilməsi;
- COVID-19 dan gələn zərərləri məhdudlaşdırmaq üçün maliyyə siyasətində görülən tədbirləri müəyyənləşdirmək;
- Koronavirusun Azərbaycan iqtisadiyyatına vurduğu zərərin müəyyənləşdirilməsi;
- İqtisadiyyatın tənzimlənməsində maliyyə siyasətinin müəyyən sahələrinin formalaşmasına yanaşmaları təhlil etmək və onların təkmilləşdirilməsi yollarını təklif etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin obyektı iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsində maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri kontekstində formalaşmasıdır. Tədqiqatın predmeti koronavirus pandemiyası şəraitində maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləridir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodoloji əsasını idrakın dialektik metodu təşkil etmişdir. Həmçinin sistemli yanaşma, formal məntiq prinsipləri, iqtisadi təhlil və sintez üsullarını, induktiv, eləcə də deduktiv öyrənmə metodları tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: İqtisadi nəzəriyyə klassiklərinin fundamental əsərləri, müasir yerli və xarici iqtisadçıların, maliyyəçilərin bazar iqtisadiyyatı, bazar transformasiyası, sabitləşdirmə proqramlarını və hökumət tədbirlərini tənzimləyən bir sıra digər mühüm qanunlar, iqtisadi və maliyyə nəzəriyyəsinin əsas müddəaları, geniş elmi ədəbiyyat, dövrü mətbuat mənbələri, qanunvericilik və normativ maliyyə siyasət problemlərinə dair işləri təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: COVID-19-un nəticələrinin aradan qaldırılması üçün tədbirlər hazırlanır, lakin bu problemin həllinə vahid yanaşma yoxdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Maliyyə siyasətinin iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsinə təsirinin qavranılmasının obyektivliyini artıran və onların əks proseslərini müəyyən etməyə kömək edən, dəyərin bölüşdürülməsi proseslərinin çoxistiqamətliliyini əks etdirən iqtisadi və maliyyə sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsi göstərilir;

- Koronavirusun Azərbaycan iqtisadiyyatına vurduğu zərərin dinamikası statistik metodlar vasitəsilə aşkar edilmişdir;

- Azərbaycan Respublikasında mövcud vəziyyət və maliyyə siyasəti sahəsindəki görülən tədbirlərin işlənilməsi;

- COVID-19 dan gələn zərərləri məhdudlaşdırmaq üçün maliyyə siyasəti tədbirlərinin görülməsi üzrə metodiki yanaşmaların hazırlanması.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, toplanmış materiallar, əldə edilmiş nəticələr və elmi nəticələr müasir iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsində maliyyə sisteminin optimallaşdırılması üçün istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın materialları elmi və tədris-metodiki işlərin hazırlanması üçün istifadə oluna, iqtisadçı, hüquqşünas, sosioloq və dövlət aparatının əməkdaşlarının hazırlanması ilə məşğul olan təhsil müəssisələrində tədris prosesinə cəlb oluna bilər.

I FƏSİL. İQTİSADİYYATIN STABİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN ROLUNUN NƏZƏRİ VƏ METODİKİ ƏSASLARI

1.1. Pandemiya şəraitdə iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsinin zəruriliyi, vəzifələri və problemləri

İstənilən ölkənin iqtisadiyyatı daxili və xarici sosial-iqtisadi proseslərlə sıx bağlıdır və dünya iqtisadiyyatının bu və ya digər subyektinin iqtisadi sabitliyi bundan asılıdır. Pandemiyanın yayılmasının qarşısını almaq üçün müxtəlif ölkələrin hökumətləri bir çox müəssisələrin kütləvi şəkildə bağlanmasına, işçilərin evdə uzaqdan işləməsinə və karantin tədbirlərinin yaradılmasına yönəlmiş bir sıra məhdudlaşdırıcı tədbirlər görüblər. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) analitikləri qlobal iqtisadiyyatın 7 trilyon dollar zərər görəcəyini təxmin edirlər və Beynəlxalq Valyuta Fondu deyir ki, iyirmi il əvvəl baş vermiş böyük tənəzzül bizi gələcəkdə gözləyənlərlə müqayisə etməyəcəkdir.

COVID-19 təkə bütövlükdə qlobal iqtisadiyyata deyil, həm də KOM müəyyən sahələrinə zərbə vurdu. Koronavirus dövründə baş verən itkiləri azaltmaq üçün bu elmi işdə nəzərdə tutulan ABŞ və Böyük Britaniya da daxil olmaqla dünyanın bütün ölkələrinin hökumətləri KOM-lara dəstək tədbirləri həyata keçirib (Steel I., Phillips D. 2020: p.34).

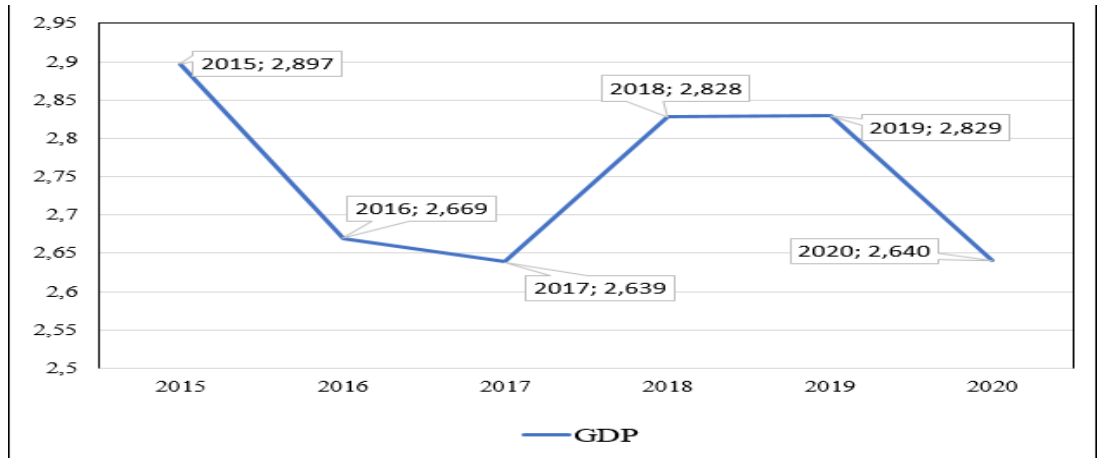
COVID-19 infeksiyasına ilk yoluxma halı 31 dekabr 2019-cu ildə Çinin Vuhan şəhərində qeydə alınıb. 30 yanvar 2020-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fondu koronavirus pandemiyasının bütün dünya ölkələrinin xarici və daxili iqtisadiyyatlarına mənfi təsir göstərəcəyini açıqlamışdı. Bir çox ölkələr ABŞ, Çin, İspaniya, Böyük Britaniya, Almaniya, Rusiya, Fransa və başqaları iqtisadi cəhətdən zərər çəkmişdir. 2020-ci ilin yanvarından bu günə qədər İngiltərə əhalisinin həyatını xilas etmək üçün Böyük Britaniya hökuməti ölkə vətəndaşları üçün təcrid tədbirlərinin yaradılmasına və yeni növ əhəmiyyətli iqtisadi tənəzzülə səbəb olan virus infeksiyası hallarının sayının artmasının qarşısının alınmasına yönəlmiş üç müvəqqəti karantin rejimi tətbiq etmişdir.

Qrafik 1-dən görüldüyü kimi 2015-2017-ci illərdə Böyük Britaniyanın ÜDM-

i 2,897 dollardan 2,639 trilyon dollara qədər azalmış, lakin 2018-ci ildə bu göstərici 189 milyard dollar artaraq 2,828 trilyon dollara çatmış və bir il ərzində bu səviyyədə qalmışdır.

2019-cu ilin sonundan, yəni son üç aydan başlayaraq ÜDM azalmağa başlayıb və 2020-ci ildə ÜDM səviyyəsi 2,64 trilyon ABŞ dolları təşkil edib ki, bu da təxminən 2017-ci ilin göstəricisinə bərabərdir. Üstəlik, 2020-ci ilin birinci rübündə ÜDM 2,2 faiz, ikinci rübdə 20,4 faiz, üçüncü rübdə 8,6 faiz azalmışdır.

Qrafik 1: Böyük Britaniyanın 2015-2020-ci illərdə ÜDM göstəriciləri

Mənbə: [https://www.statista.com/statistics/263710/unemployment-rate-in-the-united states/](https://www.statista.com/statistics/263710/unemployment-rate-in-the-united-states/), materialar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

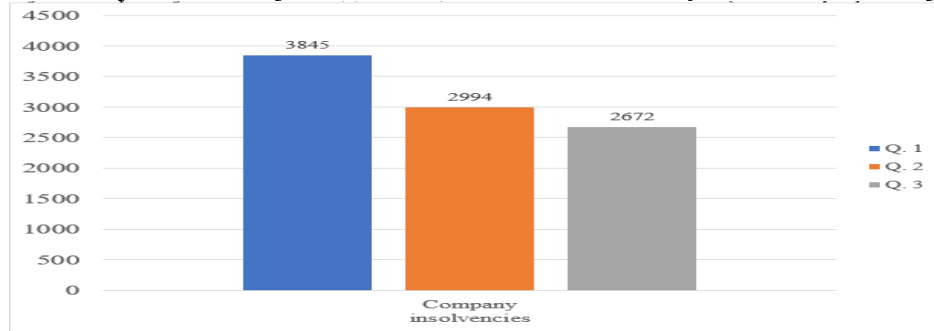
2020-ci ilin ikinci rübündə ÜDM-in 20,5% rekord azalması, əsasən, martın sonunda iqtisadiyyatın bir sıra əsas sektorlarında hökumət tərəfindən məhdudiyətlərin tətbiqi ilə bağlıdır. Xidmətlər sektoru bu rübdə təxminən 20 faiz kiçilmiş, ən çox zərər çəkmiş sektorlar aşağıdakılar olmuşdur: (https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/952552/Monthly_Insolvency_Statistics_December_2020.pdf):

- tələbatın 86,7 faiz azaldığı mənzil və qida xidməti;
- topdan və pərakəndə ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri - 20 faiz;
- səhiyyə və sosial xidmətlər - 27 faiz;
- təhsil - 34,5 faiz;
- nəqliyyat, logistika və anbar xidmətləri - 18 faiz.

Yuxarıda göstərilən sənaye sahələrinin hamısı azaldılmış xidmətlərin ümumi həcmnin təxminən 52,6 faizini təşkil edir. Nümunələrdən biri İngiltərədə 444 və

onun hüdudlarından kənarında 22 mağazası ilə geyim və ayaqqabı satışı ilə məşğul olan ən böyük pərakəndə satış şəbəkələrindən biri olan Britaniyanın “Arcadia” şirkəti, “Burton”, “Topman” və “Topshop” kimi markalardır. Nəticədə şirkət Deloitte-in xarici idarəçiliyinə keçdi və 13 minə yaxın işçi iş yerini itirdi (Makridis C., Hartley J. 2020: p.205).

Qrafik 2: Böyük Britaniyanın 2020-ci ildə müflis olmuş müəssisələrin sayı

Mənbə:https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/952552/Monthly_Insolvency_Statistics_December_2020.pdf.

Böyük Britaniya hökumətinin məlumatına görə, müflis olmuş müəssisələrin sayı müvafiq olaraq 2020-ci ilin 1-ci rübündə 3845, 2-ci rübündə 2994, 3-cü rübündə 2672 olaraq ilk üç rüb üzrə ümumi sayı 9511-ə çatmışdır. (qrafik 2-ə baxın.)

Ən çox iflas edən şirkətlər aşağıdakı sahələrdədir:

tikinti - 2,4 minə yaxın müəssisə;

topdan və pərakəndə ticarət / nəqliyyat xidməti - 1,9 min müəssisə;

mehmanxana biznesi və iaşə xidmətləri - 1,7 min;

inzibati-iqtisadi və digər dəstək xidmətləri - 1,5 min;

istehsal - 1,3 min və s.

COVID-19-un nəticələrinin qarşısını almaq üçün Böyük Britaniya hökuməti mövcud çətin karantin şəraitində iqtisadiyyata dəstək strategiyası hazırlamışdır. Britaniya Biznes Bankı kiçik biznes subyektləri üçün kreditləri ödəməyi öz öhdəsinə götürmüş və İngiltərə Mərkəzi Bankı uçot faiz dərəcələrini 0,25%-ə qədər endirmişdir. (Ryazanov V.T. 2020: p.139).

12 mart 2020-ci ildə Britaniya hökuməti sarsılmış iqtisadiyyatı bərpa etmək üçün əlavə tədbirlərin görülcəyini açıqladı. Bu məqsədlər üçün 30 milyard funt-sterlinq ayrıaraq paketin demək olar ki, dördüdə biri Böyük Britaniyada biznesin

stimullaşdırılmasına yönəlmişdir. Bütün yuxarıda qeyd olunanlara əlavə olaraq, kreditlərin verilməsi, habelə müəssisələrin altı ay müddətinə faizsiz maliyyələşdirilməyə çıxışının təmin edilməsi məqsədilə biznesə dəstək zamanət paketi üçün büdcədən əlavə 330 milyard funt sterlinq ayrılmışdır.

ABŞ 2019-cu ildə ÜDM-ə (21,40 trilyon dollar) görə dünyada birinci yeri tutan inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik dövlətdir. ABŞ-də koronavirus infeksiyasının meydana çıxma tarixi Vaşinqton ştatında 20 yanvar 2020-ci il hesab olunur. (Ryazanov V.T. 2020: p.178).

ABŞ-də koronavirus pandemiyası İngiltərədəki kimi sənaye sahələrinə də təsir etmişdir. Bunlara misal olaraq əhəmiyyətli dərəcədə zərər görən ictimai iaşə, xidmət, ticarət, tikinti sahələri və restoranlar, univermaqlar, butiklər, geyim mağazalarını göstərmək olar. ABŞ-də borclarını ödədikdən sonra yenidən öz biznes fəaliyyətini bərpa edə bilən müflis müəssisələrin sayı 26 faiz artmışdır . “Akorn”, “Crew” və “Pioneer Energy” kimi böyük şirkətlərdən də pandemiya təsirsiz ötüşməmişdir. “Akorn” ərzaqlıq şirkətidir, iflas təkcə koronavirusa görə deyil, həm də məhsulun keyfiyyətinə nəzarətlə bağlı problemlər olduğu üçün məhsulun keyfiyyətsizliyinə görə yaranıb.

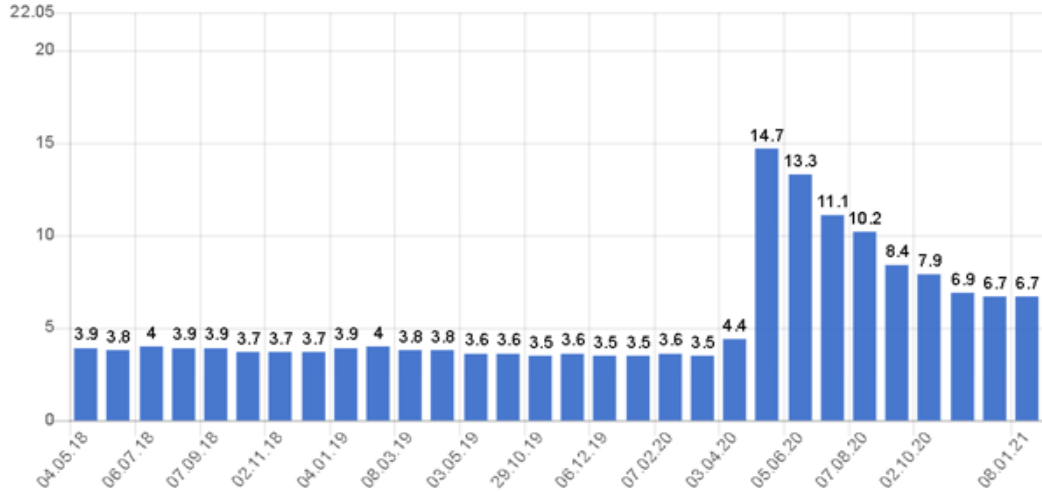
“Pioneer Energy” neft-mədən xidmətləri biznesi və neft quyularına xidmətlə məşğul olmasına baxmayaraq şirkətin artıq milyardlarla dollar borcu var idi. Aşağıdakı şirkətlər də maliyyə çətinlikləri ilə üzləşdi: Victoria's Secret, Zara, Chanel, Patek Philippe, Rolex, Nike istehsalını dayandırmalı və mağazaların sayını azaltmalı oldu.

Pandemiya təkcə kiçik, orta və iri biznesə deyil, bütövlükdə ölkənin iqtisadi vəziyyətinə də zərbə vurdu. 2020-ci ilin birinci rübündən başlayaraq ABŞ ÜDM-i mənfi tendensiyaya (-1,30%) malik olub və təxminən 5,42 trilyon dollar təşkil edib, ikinci rübdə ÜDM azalmaqda davam edərək (-9.0%) 4,90 trilyon, və yalnız üçüncü rübdə ÜDM artımı (7,6%) 5,4 trilyon dollara yüksəlmişdir. (Batrakova T.I., Hevorhian H.A. 2020: p.253).

Bir çox şirkətlərin böyük itkilərə görə bağlanmağa başlaması səbəbindən ABŞ-nin müxtəlif ştatlarında işsizlikdə artım müşahidə olunub. 2020-ci ildə müxtəlif

müəssisələrin müflisləşməsi səbəbindən 21 milyondan çox insan işini itirib. Qrafik 3-dən görüldüyü kimi eyni ilin fevral ayında 3,5 faiz təşkil edən işsizlik aprel ayında 14,72 faizə yüksəlmişdi. Buna baxmayaraq, son altı ayda işsiz vətəndaşların sayı 8 faiz azalaraq 6,71 faiz təşkil edib.

Qrafik 3: ABŞ-də işsizliyin dəyişmə meylləri (2018-2020-ci illər)

Mənbə: [https:// ticarət iqtisadiyyatı.com/ABŞ/ işsizlik səviyyəsi](https://ticarət.iqtisadiyyatı.com/ABŞ/İşsizlik_səviyyəsi).

Böyük Britaniyada olduğu kimi COVID-19-un yayılmasının qarşısını almaqdan ötrü ABŞ-də də karantin tədbirləri tətbiq edilmişdir. 2020-ci ilin aprel ayında ABŞ Prezidenti istehsal və ticarət sahəsinin bərpasına diqqət yetirməklə “gündəlik həyata qayıtmaq” üçün mərhələli plan təqdim etdi. Lakin pandemiya sürətlə yayıldığına görə onun planı epidemioloqlar və siyasi rəqibləri tərəfindən tənqid edildi. Bununla belə, ABŞ hökuməti faiz dərəcəsini bir yarım faiz azaldaraq 0,25 faizdə qərarlaşmışdır. Ölkədəki vəziyyəti yaxşılaşdırmaq və peyvəndin hazırlanmasını sürətləndirmək üçün səhiyyə sektoruna təxminən 8,3 milyard dollar ayrılmışdır.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, koronavirus infeksiyası qlobal iqtisadiyyat üçün yeni çağırışdır. Pandemiya bir çox ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərmiş, dünya ölkələrinin mövcud iqtisadi sabitliyini pozmuşdur. Bu günə qədər COVID-19-un nəticələrinin aradan qaldırılması üçün tədbirlər hazırlanır, lakin bu problemin həllinə vahid yanaşma yoxdur. ABŞ və Böyük Britaniya pandemiyanın həm daxili, həm də xarici iqtisadiyyatlara dağıdıcı təsiri ilə üzləşən

bir çox ölkələr sırasındadır. Buna baxmayaraq, Birləşmiş Ştatlar və Böyük Britaniyanın nümunəsi göstərir ki, bu ölkələr iqtisadi cəhətdən yeni global çağırışa uyğunlaşmağa çalışırlar, lakin hər şey bu ölkələrin hökumətlərinin koronavirusla mübarizə üçün təsirli tədbirlər görüb-görə bilməməsindən asılıdır.

1.2. Maliyyə siyasəti: mahiyyəti və pandemiya şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsi vasitəsi kimi

Maliyyə siyasəti-iqtisadi sahənin daimi və səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsinə, dövlət büdcəsində pul resurslarının formalaşdırılmasına, ölkənin funksiyalarının yerinə yetirilməsi məqsədilə onların bölüşdürülməsinə və tətbiqinə yönəlmiş dövlət tədbirlərinin məcmusudur.

Maliyyə sistemi, sözün geniş mənasında, iqtisadi formalaşma çərçivəsində mövcud olan maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Sözün dar mənasında isə maliyyə müəssisələri, sosial-iqtisadi məzmun, funksiyaları və strukturu dövlətin siyasəti ilə müəyyən edilən, maliyyə təşkilatlarını və Dövlət vergi xidmətinin bütün struktur bölmələrini əhatə edən maliyyə qurumlarıdır.

Maliyyə sisteminin qurulmasının əsasını üç əsas element təşkil edir:

1. Sistem hər bir bəndinin öz vəzifələrini yerinə yetirməsində özünü göstərən funksional tapşırıqdır. Məsələn, dövlət büdcəsi ümumi dövlət maliyyə fondunun formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədar dövlət, müəssisə, əhali arasında paylayıcı münasibətləri ifadə edir. Əmlak və şəxsi sığorta - vətəndaşlar üçün ehtiyat fondların yaradılması üsullarından biridir. Müəssisələrin maliyyəsi ictimai istehsalın ilkin bəndlərinin müxtəlif ehtiyaclarının təmin edilməsi, dövlət büdcəsi və kommərsiya bankları qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş pul fondlarının yaradılması və istifadəsi üzrə münasibətləri ifadə edir;

2. Ərazi - hər bir sahənin, respublikanın maliyyə və sığorta orqanlarının müvafiq aparatı var;

3. Maliyyə sisteminin birliyi dövlətin vahid iqtisadi və siyasi əsası ilə müəyyən edilir. Bu, dövlətin mərkəzi maliyyə orqanları vasitəsilə apardığı vahid maliyyə

siyasətini, vahid məqsədləri şərtləndirir. Bütün bəndlərin idarə edilməsi vahid əsas qanunvericilik və normativ aktlarda baş verir.

Dövlət öz fəaliyyəti prosesində ictimai həyatın müxtəlif sahələrində siyasi fəaliyyət göstərir. Bu fəaliyyətin obyektivi bütövlükdə iqtisadiyyat, habelə onun ayrı-ayrı komponentləri - qiymət, pul tədavülü, maliyyə, kredit, valyuta münasibətləri və s.dir. Maliyyə siyasəti maliyyə sisteminə xas olan idarəetmə imkanlarını (dövlət tərəfindən tənzimlənməsi) maliyyə sisteminin idarəetmə orqanlarının konkret formaları və metodları ilə birləşdirməyə imkan verir. Bütün dövlətlərdə maliyyə siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanan maliyyə sistemi vasitəsilə həyata keçirilir:

- maliyyə sisteminin əlaqələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə alan maliyyə menecmenti;

- bütün maliyyə institutlarının ümumi funksiyaları.

Maliyyə siyasətinin, yəni maliyyə menecmentinin əsas metodoloji prinsipləri aşağıdakılardır:

- iqtisadiyyatın bütün sahələrinin makroiqtisadi tarazlığı;

- cəmiyyətin bütün üzvlərinin maraqlarının qorunması;

- iqtisadi qanunların istifadəsi;

- real imkanlar nəzərə alınmaqla daxili və xarici iqtisadi şərtlərin uçuotu.

Maliyyə siyasətinin məqsədi maliyyə münasibətləri və maliyyə potensialından istifadə (maliyyə sabitliyinə və maliyyə müstəqilliyinə nail olmaq) əsasında dövlət iqtisadiyyatının və təsərrüfat subyektlərinin sabit və davamlı inkişafını təmin etməkdir. Maliyyə siyasətinin məqsədi konkret strateji məqsədlərin həyata keçirilməsində və maliyyə funksional təyinatından istifadə etməklə taktiki məsələlərin həllində özünü göstərir. Siyasət müvafiq hüquqi təminatı nəzərdə tutur, bu təminat özündə rəsmi sənədlərdə əks olunan əsas müddəaların müəyyən dərəcədə birləşməsini ehtiva edir: qanunlar, prezidentin fərmanları, hökumətin qərarları, təlimatlar, əmrlər, nazirliklərin və idarələrin məktubları, təsərrüfat subyektlərinin nizamnamələri və beynəlxalq müqavilələrdir.

Maliyyə siyasəti - dövlətin maliyyə münasibətləri sahəsində müstəqil fəaliyyət sahəsidir və nəinki iqtisadi inkişaf, həm də sosial inkişaf dövlət proqramının həyata

keçirilməsinə yönəldilib. Sosial inkişaf təkcə təhsilin, mədəniyyətin, səhiyyənin və digər sosial ehtiyacların inkişafına deyil, həm də cəmiyyətin sosial strukturuna aiddir.

Maliyyə siyasətinin məzmunu kifayət qədər mürəkkəbdir, çünki tədbirlərin geniş spektrini əhatə edir:

- maliyyə siyasətinin ümumi konsepsiyasının işlənilib hazırlanması, onun əsas istiqamətlərinin, məqsəd və əsas vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
- adekvat maliyyə mexanizminin yaradılması;
- dövlət və digər təsərrüfat subyektləri tərəfindən maliyyə idarəetməsi.

Maliyyə siyasətinin əsasını maliyyədən istifadənin uzunmüddətli və ortamüddətli perspektivlərini müəyyən edən, ölkənin iqtisadiyyatının və sosial sahəsinin fəaliyyət xüsusiyyətlərindən irəli gələn əsas məsələlərin həllini təmin edən strateji istiqamətlər təşkil edir. Eyni zamanda, dövlət maliyyə əlaqələrindən istifadə etmək üçün cari taktiki məqsəd və vəzifələri seçir. Bu məqsəd və vəzifələr maliyyə ehtiyatlarının səfərbərlik və səmərəli istifadəsi, iqtisadi və sosial proseslərin tənzimlənməsi və məhsuldar qüvvələrin, iqtisadiyyatın qabaqcıl inkişaf istiqamətlərinin stimullaşdırılması sahəsində dövlətin qarşısında duran əsas problemlərlə bağlıdır. Maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması cəmiyyətin tarixi inkişafının spesifik xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır. Dövlətin maliyyə siyasətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi onun cəmiyyətin və sosial qruplarının əksəriyyətinin maraqlarına uyğunluğuna, eləcə də qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrdən irəli gələn əldə olunan nəticələrə əsaslanır.

Dövlətin inkişafı maliyyə siyasətində dəyişikliklərlə bağlıdır. Maliyyə siyasətinin bu və ya digər növünün istifadəsi iqtisadi və sosial inkişafın müasir mərhələsinin xüsusiyyətləri, hakim partiyaların və sosial qrupların maraqları, həmçinin dövlətin iqtisadi və siyasi kursuna təsir edərək üstünlük təşkil edən nəzəri konsepsiyalarla bağlıdır. Bütün bunlar dövlətdə mövcud ictimai münasibətlər sisteminin qorunub saxlanmasını və inkişafını təmin edir.

Müxtəlif dövlətlərin tətbiq etdiyi maliyyə siyasətinin təhlili bu siyasətin üç əsas növünü qeyd etməyə imkan verir:

- klassik;
- tənzimpləyici;
- siyasətin planlaşdırılması və inkişafı.

Dövlət büdcə xərclərini azaltmağa çalışır, bu, əsasən, hərbi məqsədlər üçün xərclərlə, dövlət borcu üzrə faizlərin ödənilməsi, habelə idarəetmə ilə məhdudlaşır. Vergi sistemi dövlət büdcəsinin tarazlığının təmin edilməsi üçün lazımi gəlirlər yaratmalıdır.

Onların ictimai istehsal sahələri arasında bölüşdürülməsi, həmçinin iqtisadi və sosial inkişafın əsas istiqamətlərinə konsentrasiyası yolu ilə maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırmaq vacibdir. Maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması prosesində qarşıya qoyulan vəzifələri daha uğurla həll etməyə imkan verən maliyyə mexanizminin qurulması prinsipləri müəyyənləşdirilir.

Elmi cəhətdən əsaslandırılmış maliyyə siyasəti düzgün və uğurla həyata keçirilirsə, müsbət nəticələr verir. Bunun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu, xalqın rifah halının yüksəlməsi ilə müşayiət oluna bilər. Maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesində əhalinin maddi və mədəni həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial xidmət sahəsinin genişləndirilməsi, əhalinin vergi ödəmələrinin tənzimlənməsi, istehlak malları, xidmətlər və s. istehsalının inkişafına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün istifadə oluna bilən maliyyə resursları təmin edilir.

Ölkənin maliyyə sahəsində strateji fəaliyyət sahəsi real büdcənin formalaşdırılması hesabına həyata keçirilir. Belə bir şəraitdə iqtisadiyyatın dövlət sektorunun azalması və əsas sektorlarda, o cümlədən təbii inhisarlarda xüsusi mülkiyyətin artması dövlət büdcəsinin gəlir bazasının artmasına, istehsal həcmi artırmasına gətirib çıxarmır. Müxtəlif səviyyəli büdcələrin gəlir bazasının formalaşdırılması üçün kassa yığımlarının mövzusu mühüm rol oynayır. Pul axınlarının tənzimlənməsi zamanı ölkədə qısamüddətli pul vəsaitlərinin azalması baş verir. Bəzi büdcə hesablarında qalıq vəsaitlərin minimallaşdırılması yalnız bütün büdcə vəsaitlərinin mərkəzləşdirilməsi üçün xidmət edəcək bir xəzinədarlıq hesabına müraciət baş verir.

Pandemiyanın başlanmasından bəri riskli aktivlərin qiymətlərində kəskin eniş baş verib: son aktiv satışın aşağı nöqtəsində risk altında olan aktivlərin qiymətləri 2008-ci ildəki enişlərinin yarısı və ya daha çoxu qədər azalıb. Məsələn, bir çox fond bazarları - həm böyük, həm də kiçik ölkələr - aşağı səviyyədə 30 faiz və ya daha çox qiymət enişi yaşadı. Xüsusilə aşağı reytingli şirkətlər üçün kredit spredləri sıçradı. Qlobal ABŞ dolları bazarı da daxil olmaqla, əsas qısamüddətli maliyyə bazarlarında da stress əlamətləri müşahidə olunub (Цветков В.А., Дудин М.Н. 2020: с.158).

Pandemiyanın iqtisadi təsiri ilə bağlı qeyri-müəyyənlik şəraitində dəyişkənlik, bəzi hallarda qlobal maliyyə böhranı zamanı ən son görülən səviyyələrə çatdı. Cədvəl 1-də dünyanın aparıcı ölkələrində 2019-2021-ci il aralığında ÜDM dinamikası qeyd edilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi 2019-cu ildə ÜDM dinamikasında ABŞ-də 2,3%, Birləşmiş Krallıqda 1,4%, Almaniyada 0,6%, Fransada 1,3% artım olmasına baxmayaraq pandemiya səbəbilə 2020-ci ildə sadalanan ölkələrdə müvafiq olaraq -5,9%, -6,5%, -7,0%, -7,2% azalma müşahidə olunmuşdur.

Dünyanın mərkəzi bankları qlobal maliyyə siyasətinin sabitliyini qorumaq və qlobal iqtisadiyyatı dəstəkləmək üçün addımlar atan ilk müdafiə xəttinə çevrilib. Birincisi, onlar uçot dərəcələrini azaltmaqla pul siyasətini əsaslı şəkildə liberallaşdırdı. İnkişaf etməkdə olan bazar və aşağı gəlirli ölkələrin mərkəzi banklarının yarısı da uçot faizlərini aşağı salmışdır.

Cədvəl 1: Dünyanın aparıcı iqtisadiyyatlarının 2021-ci ilə qədər olan dövr üçün ÜDM dinamikasının proqnozu, %

Ölkələr	2019	2020	2021
ABŞ	2,3	-5,9	4,7
Birləşmiş Krallıq	1,4	-6,5	4,0
Almaniya	0,6	-7,0	5,2
Fransa	1,3	-7,2	4,5
İtaliya	0,3	-9,1	4,8
İspaniya	2,0	-8,0	4,3
Çin	6,1	1,2	9,2
Hindistan	4,2	1,9	7,4
Yaponiya	0,6	-5,2	3,0

Mənbə: <https://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/overview>

Aşağı faiz dərəcələrinin təsiri pul siyasətinin gələcək trayektoriyası və aktivlərin alınması proqramlarının genişləndirilməsi üzrə mərkəzi bankların təlimatları ilə gücləndirildi. İkincisi, mərkəzi banklar açıq bazar əməliyyatları da daxil olmaqla, maliyyə siyasətinə əlavə likvidlik veriblər. Üçüncüsü, bir sıra mərkəzi banklar kredit xəttinin vasitəsilə ABŞ dollarının likvidliyini təmin etmək barədə razılığa gəliblər.

Nəhayət, mərkəzi banklar qlobal maliyyə böhranı zamanı istifadə edilən proqramları bərpa etdilər və korporativ istiqrazlar kimi daha riskli aktivlərin alınması da daxil olmaqla bir sıra yeni genişmiqyaslı proqrama start verdilər. Bu bazarlara mahiyyət etibarilə “son çarənin alıcıları” kimi daxil olmaqla və kreditin dəyərində yuxarı təzyiqli saxlamağa kömək etməklə, mərkəzi banklar ev təsərrüfatlarının və şirkətlərin münasib qiymətə kredit əldə edə bilməsini təmin edir (Sahm C., Shapiro M., Slemrod J. 2021: p.98).

İndiyə qədər mərkəzi banklar likvidlik təminatını, o cümlədən kreditlər və aktivlərin alışı yolu ilə - ən azı 6 trilyon dollar genişləndirmək planlarını açıqlayıb və şərait təmin edərsə, daha iddialı tədbirlər görməyə hazır olduqlarını bildirib.

Pandemiyanın yaratdığı tənəzzülün qarşısını almaq məqsədi daşıyan bu tədbirlər nəticəsində son həftələrdə investorların əhval-ruhiyyəsində sabitləşmə müşahidə olunub. Bəzi bazarlarda gərginlik bir qədər azaldı və riskli aktiv qiymətləri son enişin bir hissəsini bərpa etdi. Bununla belə, qlobal maliyyə şərtləri ilin əvvəli

ilə müqayisədə daha sərt olaraq qalır.

Maliyyə böhranı zamanı tez-tez baş verdiyi kimi, ən böyük zərbə inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatlarında risklərə dözümlülük dərəcəsidir. Həqiqətən də, inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatları portfel axınında indiyə qədər ən güclü dönüşü yaşayır, təxminən 100 milyard dollar İEOÖ üçün böyük problemlər yaradıb.

COVID-19-un qlobal yayılması daha sərt və uzunmüddətli saxlama tədbirləri, daha dərin və uzun iqtisadi tənəzzüllə nəticələnərsə, qlobal maliyyə şərtlərini daha da sərtləşdirə biləcək tədbirlər tələb edə bilər. Şərtlərin bu cür sərtləşdirilməsi öz növbəsində son illərdə son dərəcə aşağı faiz dərəcələri mühitində yığılmış maliyyə zəifliklərini üzə çıxara bilər. Bu, COVID-19-un yaratdığı şoku daha da gücləndirəcək (Ведев А.Л., Дробышевский С.М., Кнобель А.Ю. 2020: с.115). Məsələn, böyük kapital axınları ilə üzləşən aktiv menecerləri qiymətlərin aşağı düşmə tendensiyasını gücləndirərək, ucuzlaşan bazarlarda aktivlərini satmağa məcbur ola bilərlər. Üstəlik, leverged vəsaitlərin böyük payına malik olan investorlar zəmanət depozitlərini daha da artırmaq ehtiyacı ilə üzləşə və portfellerini satmağa məcbur ola bilərlər; maliyyə bazarında borc vəsaitlərinin istifadəsinin belə azalması aktivlərin satışına təzyiqi gücləndirə bilər.

Şirkətlər artan çətinliklərlə üzləşdikcə və defolt dərəcələri yüksəldikcə kredit bazarları, xüsusən də yüksək gəlirli bazarlar, sindikatlaşdırılmış kredit bazarları və özəl borc bazarları kimi daha riskli segmentlərdə fəaliyyətdə qəfil dayanma ilə üzləşə bilər (Цветков В.А., Дудин М.Н. 2020: p.137).

Bu bazarlar qlobal maliyyə böhranından sonra sürətlə genişlənərək qlobal miqyasda 9 trilyon dollara çatıb, eyni zamanda borcalanların maliyyə keyfiyyəti, anderraytinq standartları və investorların müdafiəsi mexanizmləri zəifləyib.

Xüsusilə hava səyahətləri və enerji kimi pandemiyanın ən çox zərər vurduğu sektorlarda son enişlərə baxmayaraq, yüksək gəlirli alətlər üzrə yayılmalar martın əvvəlindən sürətlə artıb. Eyni zamanda, sindikatlaşdırılmış kreditlərin qiymətləri kəskin şəkildə aşağı düşdü - müəyyən bir nöqtədə bu payız qlobal maliyyə böhranı zamanı qeyd olunan enişin təxminən yarısı idi. Nəticədə, reyting agentlikləri defolt proqnozlarını tənəzzül səviyyəsinə qədər yenidən nəzərdən keçirdilər; bazar

qiymətlərində gizli defolt ehtimalı da kəskin şəkildə artmışdır.

Banklar keçmişlə müqayisədə daha çox kapitalla və likvidliyə malikdir. Onlar son illərdə stress testlərindən keçiblər və ciddi nəzarətə məruz qalıblar ki, bu da onları qlobal maliyyə böhranının başlanğıcı ilə müqayisədə daha yaxşı vəziyyətdə qoyur. Bundan əlavə, bir çox ölkədə bankları likvidliklə təmin etmək üçün mərkəzi bankın əhəmiyyətli və əlaqələndirilmiş fəaliyyəti də potensial likvidlik məhdudiyyətlərinin azaldılmasına kömək etməlidir (Balibek E., Sayeg A., Saxena S. 2020: c.129).

Bununla belə, iqtisadi aktivliyin azalması hal-hazırda gözləniləndən daha dərin və uzun olarsa, bankın dayanıqlılığı sınaqdan keçirilə bilər.

Mərkəzi banklar qlobal maliyyə bazarlarının sabitliyinin qorunmasında və iqtisadiyyata kredit axınının saxlanmasında mühüm rol oynamağa davam edəcəklər. Lakin böhran təkə likvidliklə bağlı deyil. Dünya iqtisadiyyatının böyük seqmentlərində fəaliyyətin tamamilə dayandığı belə bir məqamda bu ilk növbədə, ödəmə qabiliyyəti ilə bağlı suallar yaradır (Romer D. 2020: p.98).

Pul, fiskal və maliyyə siyasətlərinin birgə həyata keçirilməsi COVID-19-un yaratdığı şoku yumşaltmağa və pandemiya nəzarət altına alındıqda davamlı bərpanı təmin etməyə yönəlməlidir. Beynəlxalq səviyyədə sıx və davamlı koordinasiya həssas ölkələri dəstəkləmək, bazar inamını bərpa etmək və maliyyə sabitliyinə qarşı risklərin qarşısını almaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək. BVF ilk növbədə dünyanın ən həssas ölkələrinin qorunmasına kömək etmək və uzunmüddətli perspektivlə - sonrakı bərpanı gücləndirmək üçün bütün resurslarından istifadə etməyə hazırdır.

Qeyd edək ki, həm təklif amilləri (əmtəə və xidmətlərin istehsalı), həm də tələb amilləri (istehlak və investisiya) mövcud iqtisadi və maliyyə böhranlarının inkişafına təkan verən amillər kimi çıxış etmişdir. Epidemiyanın qarşısını almaq üçün bütün dünyada tətbiq edilən karantin məhdudiyyətləri və sərhədlərin bağlanması potensialın istifadəsinin daha da azalmasına və tədarük zəncirlərinin pozulmasına gətirib çıxarıb, nəticədə əhəmiyyətli iş yerlərinin itirilməsi və istehlakçı tələbatı baş verib.

Müəssisələr gəlirlərin azalması və müflisləşmə ilə bağlı ciddi problemlərlə üzləşdilər ki, bu da xüsusilə nəqliyyat və logistika, turizm, restoran və mehmanxana biznesi, pərakəndə ticarət kimi fəaliyyət sahələrinə təsir etdi. Xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq (KOB) üçün vəziyyət çətinləşir. Artan borclanma xərcləri fonunda real sektor maliyyəyə çıxış imkanlarının azalması problemi ilə üzləşdi, nəticədə tələb, gəlir və maliyyə mənbələrinin kəskin və qəfil itməsi ilə nəticələndi ki, bu da şirkətlərin fəaliyyətini davam etdirmək imkanlarına mənfi təsir göstərdi.

Bu hallar böhranın dünya iqtisadiyyatının qeyri-sabitliyinə çoxkanallı təsirinin əsası olmuşdur. Koronavirusun qlobal iqtisadiyyata təsirinin əsas kanalları cədvəl 2-də göstərilib.

Cədvəl 2: COVID-19-un qlobal iqtisadi arxitekturaya təsir kanalları

Təsir kanalları		
Maliyyə sistemi	Əmək bazarı	Şirkətlər
Maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi (likvidlik və ödəmə qabiliyyəti ilə bağlı problemlər)	Artan işsizlik, əmək haqqının itirilməsi, iş təhlükəsizliyinin olmaması	Şirkətlər üçün istehsal həcmində azaldılması; likvidlik problemləri; gəlirin azalması; şirkətlərin iflası
Tətiklər		
Maliyyə bazarlarında qeyri-sabitlik	Tələb şoku (mal və xidmətlərin istehsalı)	Təchizat şoku (istehlak və investisiya)
Maliyyə bazarlarında yüksək volatillik; likvidliyin azalması, maliyyələşdirmə xərclərinin artması	İstehlakçıların mal və xidmətlərə xərclərinin azaldılması. Şirkət dəyər zəncirlərinin pozulması	Azaldılmış işçi qüvvəsi və şirkət məhsuldarlığı. Şirkət dəyər zəncirlərində pozuntular

Mənbə: Balibek E., Sayeg A., Saxena S. 2020: c.126, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldə qeyd edilir ki, mövcud bağlanma şəraitində şirkətlər normal iqtisadi fəaliyyət şəraitində əldə edə biləcəkləri gəliri əldə etmədilər. Fəaliyyətini davam etdirən bir sıra təşkilatlar müştəri fəallığının və nağd pul daxilolmalarının azaldığını qeyd ediblər. Xüsusi gəlir kanalının bir hissəsi kimi, koronavirusun mənfi təsiri və ona qarşı tətbiq edilən məhdudiyətlər bütün dəyər zəncirinə təsir göstərir və istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün subyektlərə təsir göstərir. Gəlir itkiləri təkcə konkret müəssisələrdən deyil, həm də onun işçilərindən, təchizatçılarından, podratçılardan və xidmət təşkilatlarından, büdcə orqanlarından və büdcədən kənar fondlardan, maliyyə təşkilatlarından yaranmışdır.

“Bundan əlavə, koronavirus pandemiyasının gəlir kanallarına təsiri aşağıdakı mənfi nəticələrə səbəb olub (Белёв С.Г, Комарницкая А.Н., Тищенко Т.В., Могучев Н.С. 2020: с.198):

- neft məhsulları və metalların qiymətlərinin aşağı düşməsi əmtəə ixracatçılarının gəlirlərinə mənfi təsir göstərir, iqtisadiyyatın əlaqəli sahələrinə də təsir edir;

- KOB sektoru maliyyə cəlb etmək imkanlarının məhdudluğu, məsafədən işin təşkilinin mürəkkəbliyi və əhaliyə xidmətə yönəldilməsi səbəbindən ən həssas vəziyyətdədir.

- dövlət sektorunda həm vergitutma bazasının daralması, həm də birlikdə ölkə büdcə kəsirinə səbəb olacaq vergi möhlətlərinin və digər həvəsləndirici tədbirlərin təmin edilməsi nəticəsində gəlirlərin əhəmiyyətli dərəcədə azalması gözlənilir;

- vətəndaşların əmək gəlirlərinin azalması səbəbindən məişət sektoru zərər görəəcək. Ən çox zərər çəkmiş sənaye sahələrində çalışan, banklara borcları olan və gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə üzləşən vətəndaşlar üçün vəziyyət xüsusilə çətinidir;

- təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin azalmasının nəticəsi kredit riskinin artması, maliyyə xidmətlərinə tələbin azalması və maliyyə sektorunun gəlirlərinin azalması olur.

Bir çox ölkədə özünütəcrid tədricən qaldırıldığına görə pandemiyanın qarşısının alınması ilə bağlı qeyri-müəyyənlik qaldığına və qlobal borcun yüksək səviyyələrinin maliyyə siyasətlərinin əhatə dairəsini və effektivliyini məhdudlaşdırma biləcəyinə baxmayaraq, siyasətin diqqətini iqtisadi bərpaya təkan vermək istiqamətində yönəltmək lazımdır (Vedev A.L., Drobyshevsky S.M., Knobel A.Y. 2020: с.149).

İstənilən tədbirlər paketinin optimal həcmi epidemiyanın miqyasından və bu ölkədəki ilkin şəraitdən (səhiyyə sisteminin vəziyyəti, xammaldan asılılıq, fiskal məkanın və pul imkanlarının ölçüsü və s.) asılıdır. Bu halları nəzərə alsaq, Rusiyanın antiböhran paketi nisbətən kiçikdir və planlaşdırılan xərclər G20-nin digər ölkələri ilə müqayisədə vaxt baxımından daha uzadılır.

“G20 liderlərinin təklif etdiyi antiböhran tədbirləri dörd qrupa bölünə bilər.

Birinci qrup tibbidir. G20-nin məqsədi tibbi məhsulların istehsalını artırmaq və onları vətəndaşlar üçün əlçatan etmək, COVID-19 ilə bağlı tədqiqat materiallarını paylaşmaq, virusla mübarizəni maliyyələşdirmək və bütün dünyada səhiyyə sistemlərini dəstəkləməkdir (Куликова И.В., Украинцева И.В., Соленая С.В. 2020: с.67).

İkinci qrup həllər iqtisadidir. G20 ölkələri koronavirusun nəticələrinə qarşı mübarizə aparmaq və böhrandan çıxmaq üçün birgə plan hazırlamağa istiqamət verir.

Üçüncü qrup tədbirlər ticarətdir. Bu istiqamətdə insanların sağlamlığının və rifahının qorunub saxlanması üçün tibbi təyinatlı malların, aqrar-sənaye kompleksinin ən mühüm məhsullarının və digər mühüm malların sərhdəldəndən rahat keçirilməsinin təmin edilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. İştirakçı ölkələrin ticarət nazirlərinə pandemiyanın dünya ticarətinə təsirini qiymətləndirmək tapşırılıb.

Nəhayət, dördüncü tədbirlər qrupu global cəlbə həsr edilmişdir. Bu, COVID-19-un iqtisadi, sosial və sağlamlıq nəticələri ilə üzləşən inkişaf etməkdə olan ölkələrə dəstək olmaq üçün özəl sektor da daxil olmaqla koordinasiyanın artırılmasından gedir”.

Pandemiya şəraitində iqtisadiyyata büdcə dəstəyi tədbirlərini nəzərə alaraq, iqtisadiyyatın dəstəklənməsi üçün institusional bazanın inkişafı istiqamətində inkişaf etmiş ölkələrin beynəlxalq təcrübəsini də ayrıca qeyd etmək lazımdır. Belə ki, ABŞ-də “Koronavirusda Yardım, Təsirlərin Azaldılması və İqtisadi Təhlükəsizlik haqqında” Federal Qanun (“Corona-virus Aid, Relief, and Economic Security Act” - “CARES Act”) tətbiq edilib (Romer D. 2020: с.125).

Fransa hökuməti 45 milyard avroluq təcili yardım paketini (büdcə subsidiyaları) təsdiqləyib. Bundan əlavə, likvidlik çatışmazlığı səbəbindən müəssisələrin müflisləşməsinin qarşısını almaq üçün Fransa 300 milyard avro məbləğində bank kreditlərinə zəmanət verir. Qeyd edək ki, ABŞ-dən fərqli olaraq, dövlət dəstəyinin əsas tədbirləri vətəndaşlara deyil, iş yerlərini qorumaq və işsizliyin artmasının qarşısını almaq üçün şirkətlərə yönəlib.

İtaliya Milli Səhiyyə Xidmətinin Gücləndirilməsi və COVID-19 Fövqəladə

Halları ilə əlaqədar Ailələrə, İşçilərə və Müəssisələrə İqtisadi Dəstəyin Gücləndirilməsi üzrə Tədbirlər haqqında Qanun qəbul etmiş və bu qanunda maliyyələşdirmənin məbləği göstərilməklə bütün antiböhran tədbirləri təsvir edilmişdir (Белёв С.Г., Комарницкая А.Н., Тищенко Т.В., Могучев Н.С. 2020: с.187).

Almaniya 2020-ci ilin büdcəsinə antiböhran tədbirləri paketinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar cari maliyyə ilinin əvvəllər təsdiq edilmiş büdcəsində dəyişiklikləri əks etdirən düzəlişləri qəbul edib. Həmçinin, hökumət qanunvericilik səviyyəsində İqtisadi Sabitləşdirmə Fondunun (Wirtschaftsstabilisierungsfonds) yaradılmasını təsdiqlədi, onun məqsədi milli iqtisadiyyatda şirkətlərin likvidliyini təmin etməkdir.

Britaniya hökuməti pandemiyanı dövlətin iqtisadi vəziyyətinə yalnız qısamüddətli təsir göstərən amil kimi qiymətləndirir, bununla bağlı əksər tədbirlər yaxın aylar və ya 2020-2021-ci ilin sonuna kimi nəzərdə tutulub. Öz növbəsində hökumət də ortamüddətli perspektivdə iqtisadi artımın təmin edilməsinə yönəlmiş xərclərin artırılmasından (nəqliyyat infrastrukturuna, rəqəmsal infraqurumlar, xəstəxanalara, məktəblərə, kolleclərə, elmi-tədqiqat işlərinə xərcləmə proqramlarına investisiyalar) imtina etməyib.

Vurğulamaq vacibdir ki, sağlam dövlət maliyyə idarəçiliyi fiskal risklərdən qoruyur və hökumətin böhranlara cavab vermək imkanlarını artırır. Sürətlə inkişaf edən pandemiya böhranında, məsələn, idarələrarası böhranın idarə edilməsi qrupunun yaradılması yolu ilə, o cümlədən yeni siyasətlərin və siyasət təkliflərinin maliyyə vəziyyətinə potensial təsirini qiymətləndirmək yolu ilə dövlət maliyyə idarəçiliyinə “bütün hökumət” yanaşması zəruridir. Dövlət maliyyəsi və bütün hökumət sistemində dövlət maliyyə idarəçiliyi tədbirlərinin ardıcıl tətbiqinə nəzarət etmək lazımdır.

Maliyyə siyasəti maliyyə sistemi, maliyyə idarəetməsi prinsipləri və bütün maliyyə qurumlarının funksiyaları icması ilə təşkil olunan maliyyə sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. Maliyyə siyasətinin məqsədi dövlət təsərrüfatının maliyyə münasibətlərinin tətbiqi və ölkənin maliyyə potensialının tətbiqi əsasında dövlət təsərrüfatının sabit inkişafını təmin etməkdir.

Pandemiya Azərbaycana digər ölkələrə nisbətən gec gəlməsinə baxmayaraq enerjidaşıyıcılarının qiymətinin ucuzlaşması müşahidə edilməyə başladı. Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında uğurlar və qlobal risklərin qarşısının alınması üçün qəbul edilmiş qərarlar Azərbaycan bazarı üçün qlobal dəyişkənliyin artırılması risklərini məhdudlaşdırmışdır.

Pandemiyanın ölkənin maliyyə sektoruna təsirinin ötürülməsinin üç kanalı var: ödəniş balansı kanalı, gəlir kanalı və kredit kanalı. Neft qiymətlərinin azalması və digər malların ixracı ödəniş balansı kanalı vasitəsilə valyuta bazarına təsir göstərdi. Kredit riskləri fonunda bankların maliyyə vəziyyəti pisləşdi ki, bu da bankları borcların verilməsini məhdudlaşdırmağa məcbur edərək iqtisadiyyata kredit kanalı vasitəsilə mənfi təsir göstərdi. İqtisadi qurumların gəlirinin azaldılması nəticəsində kredit riskinin artması, maliyyə xidmətləri və maliyyə sektoru gəlirlərinin tələbinin azalması ilə nəticələndi.

COVID-19 mənfi təsirinin azaldılması üçün bir sıra tədbirlər və qlobal enerji bazarlarında və birjalarda baş verən kəskin dalğalanmaların səbəb olduğu bir sıra tədbirlər haqqında “Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitlik, ölkədə və sahibkarlıq subyektlərində məşğulluq məsələləri üzrə bir sıra tədbirlər haqqında” sərəncamına əsasən dörd işçi qrup yaradılmışdır.

Beləliklə, COVID-19 bir sıra ölkələrin bank və şirkətlərinin maliyyə cəhətdən müflisləşməsinə, kütləvi işsizliyə, dünya iqtisadiyyatının durğunluq dövrünün yaşanmasına və nəticədə qlobal iqtisadiyyatın tənəzzülə doğru getməsinə şərait yaratmışdır.

II FƏSİL. KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ SİYASƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

2.1. Koronavirus pandemiyası şəraitində cari maliyyə siyasətinin təhlili

Müasir maliyyə siyasəti Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir, əsas məqsədləri və vəzifələri icra orqanları tərəfindən hazırlanır və icra edilir:

Maliyyə siyasəti iki əsas elementi ehtiva edir:

- Müəyyən müddət ərzində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün həll edilməli olan əsas məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi, gələcək və yaxın vəzifələrin konkretləşdirilməsi;

- Qarşıya qoyulan vəzifələri həll etməyə, onların həyata keçirilməsini təşkil etməyə qadir olan kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi.

2020-ci ildə maliyyə siyasəti cəmiyyətin maraqlarına necə cavab verdiyini və qarşıya qoyulmuş məqsədlərin həyata keçirilməsinə və müəyyən vəzifələrin həllinə necə kömək etdiyini qiymətləndirir.

İqtisadi böhran, o cümlədən siyasi və ya sosial səbəblərə görə adi iqtisadi əlaqələrin dağıdılması, işgüzar fəallığın azalması, borclar və borc öhdəliklərinin yığılması ilə müşayiət olunan müntəzəm iqtisadi fəaliyyətin dərin pozulması deməkdir. Bazar iqtisadiyyatının bu fenomeni müəyyən tezliklə təkrarlanır və miqyasından asılı olaraq müəyyən global əhəmiyyətə malik ola bilər. Böhran istehsalın kəskin azalması, müəssisələrin müflisləşməsi, ÜMM azalması, işsizliyin miqyaslı artması, bəzən isə milli valyutanın dəyərdən düşməsi ilə müşayiət olunur. Hazırkı pandemiya bənzər böhranlardan qaçmaq mümkün deyil, lakin onların ölkənin həyatına təsirlərini maliyyə siyasətinin adekvat və vaxtında həyata keçirməklə yumşaltmaq olar (Куликова И.В., Украинцева И.В., Солёная С.В. 2020: с.20).

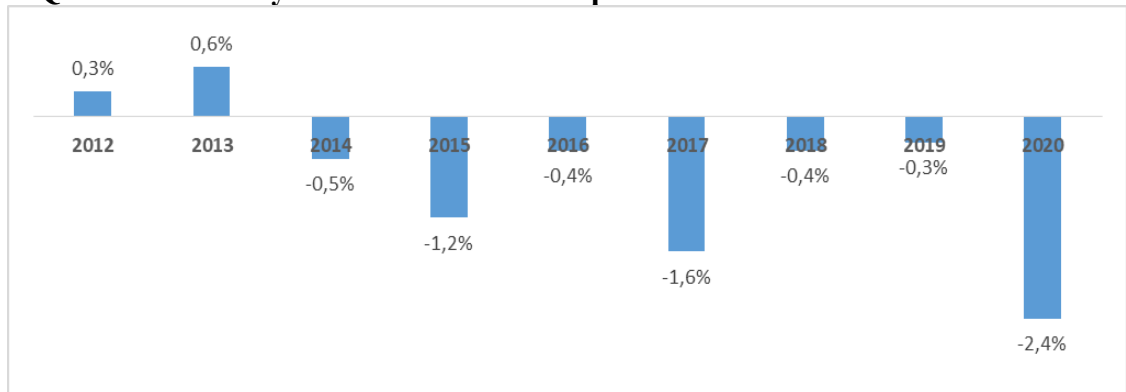
2020-ci il hadisələri keçmiş müxtəlif böhran dövrləri ilə, əsasən iqtisadi dövrlərlə 1930-cu illərin Böyük depressiyası, 1970-ci illərin struktur böhranı, 2008-2009-cu illərin Böyük resessiyası ilə müqayisə edilir. Bu müqayisələr xüsusilə

resessiyanın dərinliyi, işsizliyin miqyası və s. kimi kəmiyyət xarakteristikalarını müqayisə edərkən ədalətlidir.

Büdcə cavab tədbirlərinin məqsədi epidemiyanın qısamüddətli nəticələrinin yumşaldılmasından ibarət idi. Hökumətlər həm ev təsərrüfatlarının, həm də şirkətlərin dəstəklənməsi üçün geniş tədbirlər həyata keçirmişlər. Mərkəzi banklar və maliyyə tənzimləyiciləri bu hərəkətləri real sektora davamlı pul-kredit vəsaitlərinin axınına səbəb olan siyasətlə tamamladılar.

AR maliyyə siyasətinin istiqaməti sosial-iqtisadi məsələlərin həllindən ibarətdir, ilk növbədə uzunmüddətli büdcə sisteminin təmin edilməsi və ictimai maliyyə idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılması lazımdır. Maliyyə siyasəti əhalinin rifahının yüksəlməsi üçün müəyyən maliyyə bazasının formalaşmasına yönəlib. Dövlət inkişafının maliyyə bazasının formalaşdırılmasında və onun vətəndaşları üçün layiqli həyat şəraitinin təmin olunmasında mühüm rol oynayan büdcə siyasətinə mühüm yer verilir.

Qrafik 4: Azərbaycan dövlət büdcəsinin profisiti/kəsininin ÜDM-ə nisbəti

Mənbə: <https://www.oilfund.az/>

Azərbaycanın dövlət büdcəsi gəlirləri 2020-ci ildə 24 milyard 681,7 milyon manat, xərcləri 26 milyard 416,3 milyon manat olmuşdur. Qrafik 4-dən görüldüyü kimi 2020-ci il üzrə dövlət büdcəsi kəsiri ÜDM-in -2,4%-ni təşkil etmişdir.

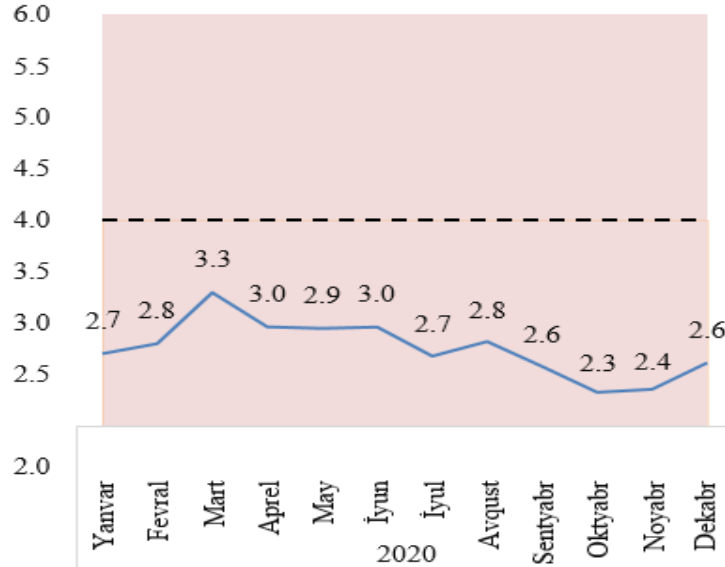
Pandemiya şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı iqtisadi inkişafa transformasiyası iqtisadi inkişafda dəyişikliklər tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq, maliyyə və pul-kredit siyasətinin dövlətin pul resursları ilə əsas qarşılıqlı əlaqəsi büdcə kəsinin maliyyələşdirilməsindən və pul-kredit sahəsinin effektiv idarə

edilməsindən asılıdır. Bütçə kəsrinin inflyasiya səviyyəsinə təsiri və istehsalın artım templəri də onun necə maliyyələşdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bildiyimiz kimi, dövlət büdcəsinin kəsiri əsasən 4 alternativ mənbədən maliyyələşdirilir (Куликова И.В., Украинцева И.В., Солёная С.В. 2020: с.29):

- dövlətin mərkəzi bankından pul vəsaitlərinin köçürülməsi yolu ilə;
- daxili bazarda özəl sektor tərəfindən dövlət borc istiqrazlarının alınması yolu ilə;
- dövlət borc istiqrazlarının məcburi yerləşdirilməsi yolu ilə;
- xarici borc hesabına.

Qeyd etmək istərdim ki, bu mənbələrdən dördü hamısı istifadə oluna bilər. Lakin unutmamaq olmur ki, pul-kredit və maliyyə siyasətin koordinasiyası iki istiqamətdə həyata keçirilə bilər: birinci istiqamətdə Mərkəzi Bank hökumətin maliyyə tələbatından asılı olmayaraq lider mövqə tutur, pul-kredit orqanı pul bazasının artımını müəyyən edə bilər.

Şəkil 1: Azərbaycanda 2020-ci il üzrə aylıq inflyasiya, %-lə

Mənbə: <https://www.cbar.az/>

Şəkildə göstərilir ki, 2020-ci ilin yanvar ayında inflyasiya 2.7% təşkil edirdisə, həmin ilin mart-iyun aylarında 3.0%-3.3% çatmışdır. Lakin görülən tədbirlər nəticəsində ilin sonuna yaxın inflyasiyanın səviyyəsi ayında 2.3% qədər azalmışdır.

Bazar qiymətlərinin səviyyəsini nəzərə alaraq, real pul tələbi artım tempini aşdıqca inflyasiya artmağa başlayacaq. Əlbəttə ki, bazarın qeyri-sabitliyi və inflyasiya daxili maliyyə bazarının inkişafını ləngidir. Hər iki istiqamət pul-kredit və maliyyə siyasətin koordinasiyası hesabına vəziyyəti yaxşılaşdırma bilər. Nəticədə, maliyyə bazarlarının inkişafı pul-kredit siyasəti prosedurlarının birtərəfli inkişafına qarşılıqlı təsir göstərəcək. Bu, büdcə-vergi və pul-kredit siyasətinin effektiv əlaqələndirilməsi nəticəsində iqtisadiyyata daha az zərər verən milli maliyyə bazarının inkişafına kömək edə bilər. İnflyasiyanın cilovlanması sahəsində Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən ən təsirli tədbirlərdən biri 1994-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin Mərkəzi Bankdan hökumətin kredit götürməsinə qadağan etməsi olmuşdur. Bu vaxtdakı Mərkəzi Bank kredit resursu olmadığı halda hökumətə iri məbləğdə kredit ayırırdı ki, bu da inflyasiyanı dörd rəqəmli ədədə çatdırmışdı. Lakin görülən tədbir inflyasiyanı qısa müddətdə illik 150 faizə endirməyə imkan vermişdi.

Ölkədə büdcə-vergi və pul-kredit siyasətinin effektiv idarə olunması makroiqtisadi tənzimləmədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bu gün büdcənin formalaşmasında neft gəlirlərinin rolu koronavirus pandemiyası şəraitində maliyyə siyasəti və pul-kredit siyasəti arasında qarşılıqlı əlaqənin yaxşılaşmasını xüsusilə aktual edir. Bu dövrdə inflyasiyanın qarşısının alınması üçün görülən tədbirlərin iqtisadi və sosial proseslərə təsiri nəzərə alınmalıdır. Görülən tədbirlərin uğuru əhalinin problemin mahiyyətini anlamasından asılıdır. Hökumət iqtisadi balans pozulduqda ilk növbədə istehlak qiymətlərinin saxlanılmasına və əmək haqqının mümkün sabitliyinə diqqət yetirəcəkdir. İki siyasətin qarşılıqlı əlaqəsi də Mərkəzi Bankın mənfəətinin dövlət büdcəsinə köçürülməsi ilə bağlıdır. Bu məbləğ hər il Milli Məclis tərəfindən büdcənin təsdiq edilməsi zamanı müəyyən edilir. Bu, iqtisadi vəziyyət, yəni inflyasiya kontekstində makroiqtisadi sabitlik üçün bir qədər təhlükəlidir, çünki belə bir vəziyyətdə Mərkəzi Bank şərtlərə uyğun olaraq vəzifələrini yerinə yetirmək üçün zərərli qərarlar qəbul edə bilər. Mərkəzi Bank adətən banknotların və depozit əməliyyatlarının verilməsi

hesabına pullarını xərcləyir. Belə bir şəraitdə Mərkəzi Bank və Maliyyə Nazirliyi birgə məsləhətləşmələr çərçivəsində fəaliyyət göstərməlidirlər.

Göründüyü kimi, hər iki strategiyanın maliyyə və pul-kredit effektivliyi dövlətin pul vəsaitləri hesabına büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsindən və xüsusilə iqtisadiyyatda inflyasiya dövrlərində pul sahəsinin daimi idarə olunmasından ibarətdir. Əgər həm maliyyə, həm də pul-kredit siyasətinin məqsədləri düzgün əlaqələndirilsə, milli maliyyə bazarının inkişafı üçün şərait yaratmaq olar.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 10 il müddətinə milli valyutada dövlət istiqrazlarının gəlirliliyi ilə ölçülən maliyyələşmə xərcləri 2020-ci ilin əvvəlində inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə xeyli yüksək idi. Argentina istisna olmaqla, onlar orta hesabla 5,7% təşkil edirdi. Əlavə olaraq, bu ölkələrdə büdcə-vergi siyasəti fərdiləşməyə meyllidir, başqa sözlə, iqtisadi tənəzzül fiskal ixtisarlarla üst-üstə düşür.

Həmçinin bəzi ölkələrdə dövlət maliyyəsi ixrac-xammal gəlirlərindən böyük dərəcədə asılıdır. Tələbin və neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi Səudiyyə Ərəbistanı, Meksika və ya Rusiya kimi neft hasil edən ölkələrdə fiskal imkanları daha da məhdudlaşdırır. Bu ölkələr digərləri ilə müqayisədə pandemiya şəraitində böhrana cavab olaraq büdcə-vergi tədbirlərinin nisbətən kiçik paketlərinə başlayıblar.

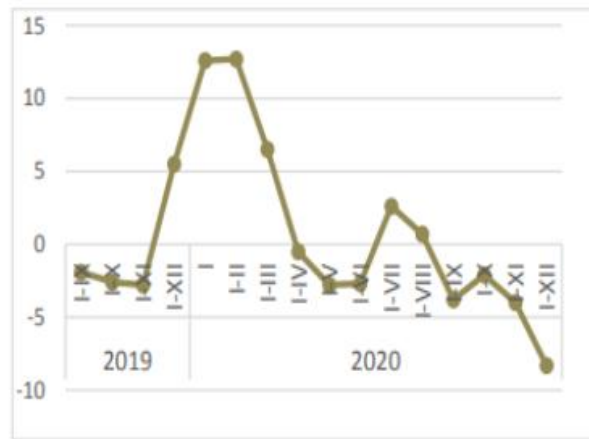
Pul-kredit siyasəti maliyyə siyasətini tamamlayır. İEOÖ-lərin əsas faiz dərəcələrini ondan istifadə etməklə azaltmaq imkanları daha çox idi. 2020-ci ilin əvvəlində bu ölkələrdə əsas faiz dərəcələri orta hesabla 4,9% təşkil edirdi. Daha yüksək dərəcələrin investorlar üçün daha yüksək gəlirlilik göstərə biləcəyinə baxmayaraq, monetar hakimiyyətlər pul-kredit siyasətini zəiflətdi (Həsənov R. 2021: s.29).

Böhran əleyhinə maliyyə proqramların paketlərinin həcminə və tərkibinə struktur iqtisadi amillər də təsir göstərir. Daha yüksək inkişaf səviyyəsinə malik ölkələr, prinsipcə, epidemiyaya daha fəal reaksiya verə bilər, çünki onların iqtisadi və dövlət institutları onlara lazımi resursları tez bir zamanda sərbəst etməyə imkan verir. Lakin, güclü iqtisadiyyatlar, bir qayda olaraq, gözlənilməz sarsıntıları effektiv

şəkildə azaltmaq üçün daha güclü iqtisadi və institusional mexanizmlərdən istifadə edirlər.

Azərbaycanın 2020-ci ildə əsas kapitala qoyduğu investisiyaların həcmi faiz şəklində aşağıdakı şəkildə qeyd edilmişdir. 2020-ci ilin yanvar-dekabr aylarında iqtisadiyyatın və sosial sahənin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitala 17,0 mlrd manat investisiya qoyulmuşdur. Yanvar-mart aylarında bu məbləğ 2 mlrd 929 mln, aprel-iyun aylarında 5 mlrd 956 mln, iyul-sentyabr aylarında 10 mlrd 430 mln, oktyabr-dekabr aylarında 17 mlrd 226 mln manat olmuşdur.

Şəkil 2: 2020-ci ildə əsas kapitala ümumi investisiyaların real artım tempi, (% ilə)

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>

Əsas kapitala investisiyaların 69,9% daxili investisiyalar və 30,1% - ni xarici investisiyalar təşkil edib. Müvafiq dövr ərzində əsas kapitala investisiyaların ümumi həcmindən 11 milyard manat (65,5%) qeyri - neft sektorunun, 5,9 milyard manat (34,5%) isə neft sektorunun inkişafına yönəldilmişdir. AR Prezidenti 2020-ci il tarixində "COVID-19 mənfəi təsirinin azaldılması və bunun nəticəsi olaraq dünya enerji və fond bazarlarının Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına kəskin dəyişməsi, makroiqtisadi sabitlik, məşğulluq və sahibkarlıq" mövzusunda bir sıra tədbirlər haqqında fərman imzalayıb. Fəaliyyət planı üç sahəni əhatə edir. Sözügedən sahələrə iqtisadi artıma və sahibkarlığa dəstək, məşğulluğa və sosial təminatla dəstək, həmçinin makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi daxildir.

Beləliklə, dövlət dəstəyinə ehtiyacı olan sahələr və bu sahələrə dövlət dəstəyi prinsipləri pandemiyanın ilk dövründən başlayaraq müəyyən edilmişdir. Azərbaycan hökuməti pandemiya dövründə ciddi iqtisadi problemlərlə üzləşən müəssisələrin və fiziki şəxslərin dəstəyinə 2 milyard dollar ayırmışdır. ƏDV-nin bir hissəsinin qaytarılması da istehlakçılar üçün vergi güzəşti kimi qəbul edilməlidir. Bütün bunlar pandemiyanın digər ölkələrlə müqayisədə Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini minimuma endirməyə imkan vermişdir. İşçi qüvvəsinin orta aylıq sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalması baş verməmiş, ÜDM-in azalması isə 4 faizə yaxın olmuş, işsizlik isə 5%-dən 7%-ə yüksəlmişdir (Həsənov R. 2021: s.28).

Pandemiya dövründə iqtisadiyyatda əsas amil olan sahibkarlığın inkişafı və işgüzar fəallığın daha da artması, ölkədə korrupsiyaya qarşı mübarizə, kölgə iqtisadiyyatının səviyyəsinin minimallaşdırılması, vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması hələ də diqqət mərkəzindədir. Onu da qeyd etmək istərdim ki, bu gün Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sektorlarında azalma templərini minimuma endirmək üçün maliyyə siyasəti cəmiyyətin həyatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə beynəlxalq təcrübədən və standartlardan istifadə etməyə yönəldilməlidir. Məqsəd gələcəkdə ölkədə innovativ istiqamətləri inkişaf etdirmək, investisiyaları stimullaşdırmaq, bu sahələrdə gəlirləri artırmaq və müvafiq olaraq büdcə gəlirlərini artırmaqdır.

Beləliklə, Azərbaycanda COVID-19 ilə bağlı böhranın dərinliyi dövlətdən yaxın zamanda iqtisadiyyatın bərpasını dəstəkləmək üçün ekspansionist maliyyə siyasətinin davam etdirilməsini tələb edir. COVID-19 böhranının iqtisadi nəticələrinin qarşısını almaq, həmçinin yaxın vaxtda müharibədən sonrakı bərpanın maliyyələşdirilməsini artırmaq üçün maliyyə resursları lazımdır. Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin keyfiyyətə yeni mərhələsinə keçidlə əlaqədar büdcə və borc intizamının möhkəmləndirilməsi Azərbaycan hökumətinin prioritetlərindən biridir. Büdcə qaydalarının bərpası və xərclərin səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılması vergi risklərinin idarə edilməsinin gücləndirilməsi və dövlət müəssisələrinin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, büdcə siyasətinin davamlı kursunun dəstəklənməsinə və makroiqtisadi sabitliyin daha da

möhkəmləndirilməsinə kömək edəcəkdir. Pandemik böhran da hökumətin fəaliyyət prioritetlərini müəyyənləşdirmək üçün strateji planlaşdırmanın zəruriliyini vurğuladı və institusional, iqtisadi siyasi islahatların aktuallığını bir daha təsdiqlədi.

2.2. COVID-19 dan gələn zərərləri məhdudlaşdırmaq üçün maliyyə siyasəti tədbirləri

COVID-19 bu gün böhrandan sonrakı maliyyə sisteminin ən yüksək imtahanıdır. Qlobal maliyyə sisteminin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

- Böyümə nisbətlərinin azaldılması şəraitində kredit axınını qorumaq;
- Yüksək riskləri idarə etmək.

Gözlənilən iqtisadi fəallığın aşağı salınma istiqamətində yenidən nəzərdən keçirilməsi və riskin yüksək səviyyədə qəbul edilməməsi qiymətlərin əhəmiyyətli dərəcədə yenidən nəzərdən keçirilməsi və dünya maliyyə bazarlarında yenidən istiqamətlənməsinə gətirib çıxardı. Bir tərəfdən, maliyyə resursları təchizatçıları getdikcə daha çox qısamüddətli aktivlərə üstünlük verirlər. Digər tərəfdən, kredit riskləri kəskin şəkildə artır. Nəticədə, maliyyə sisteminin kapital və likvidlik tələbləri artıb.

Maliyyə bazarlarında likvidliyin artırılması üçün Mərkəzi Bank tərəfindən əhəmiyyətli dəstək tələb olunurdu. Böhranın özəl və dövlət sektorlarının borcunun yüksək səviyyəsi, aktivlərin bahalaşması, maliyyə və qeyri-maliyyə sektoru arasında böyük qarşılıqlı əlaqə də daxil olmaqla, artıq mövcud olan zəif yerlərə təsiri xüsusi diqqətə layiqdir. Ümumilikdə pandemiya maliyyə sistemini əlavə böhrana daha həssas edir, halbuki neft qiymətlərinin kəskin azalması maliyyə bazarının dəyişkənliyinin artmasına səbəb olmuşdur (Steel I. and Phillips D. 2020: p.30).

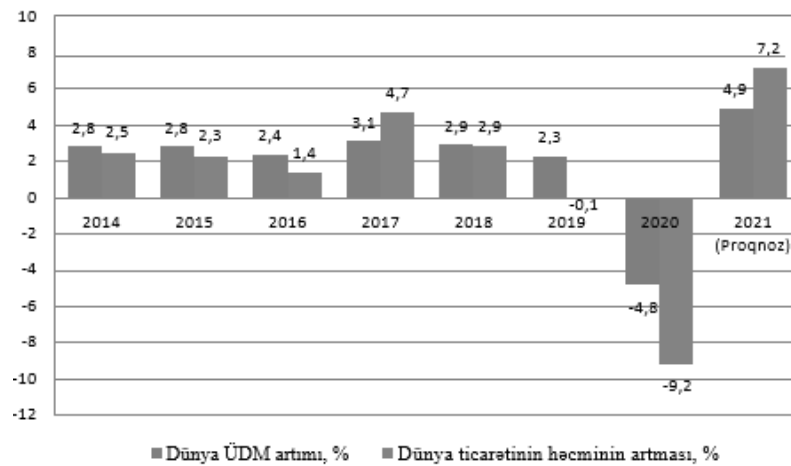
Maliyyə xidmətləri maliyyə sisteminin sabitliyini, xüsusilə maliyyə sabitliyi üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edən əsas göstəriciləri diqqətlə izləyir. Bunlara daxildir: maliyyə institutları və bazarlarının iqtisadiyyatın real sektoruna vəsait yönəltmək qabiliyyəti; xüsusilə inkişaf etməkdə olan bazarlarda maliyyə yardımı almaq üçün bütün dünyada bazar iştirakçılarının imkanları, likvidlik riskini səmərəli

idarə etmək üçün investisiya fondları kimi maliyyə vasitəçiləri imkanları (Kostin K.B., Khomchenko E.A. 2020: p.965).

Formalaşmaqda olan maliyyə bazarlarına malik olan bəzi ölkələrdə də çox böyük kapital axını müşahidə olunmuşdur. Belə ki, likvidlik və təhlükəsizliyə üstünlük sabit gəliri olan az likvid aktivlərə investisiya edən investisiya fondlarından vəsaitlərin əhəmiyyətli xaric edilməsində əks olunub.

Maliyyə institutlarının və bazarlarının vəsaitləri iqtisadiyyatın real sektoruna yönəltmək və maliyyə xidmətlərinin iqtisadiyyatın real sektoruna səmərəli şəkildə təqdim edilməsi, o cümlədən ehtiyacı olan borcalanlara kreditlərin verilməsi, həmçinin investorlara likvidlik və təhlükəsiz aktivlərin verilməsi qabiliyyəti qlobal maliyyə bazarlarının mövcudluğundan və fəaliyyətindən asılıdır.

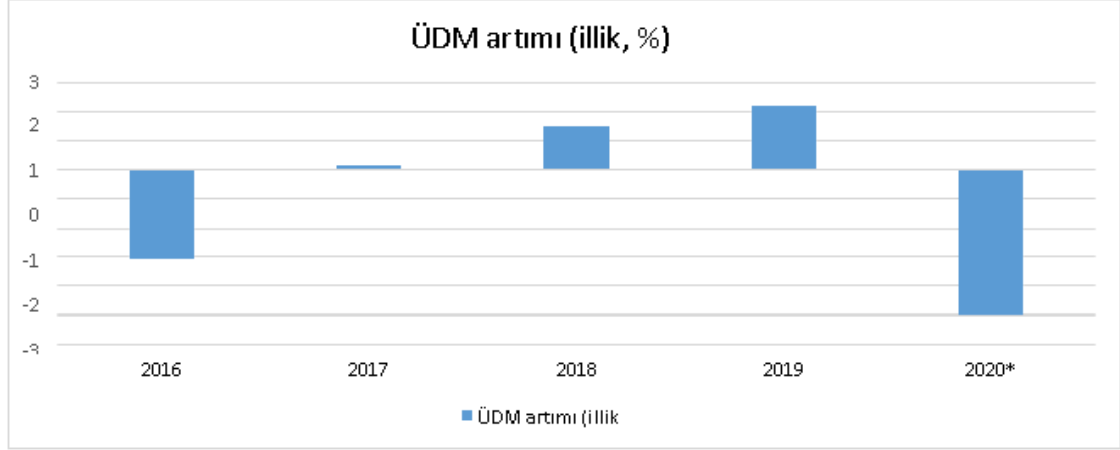
Şəkil 3: Dünya ÜDM-in və dünya ticarətinin artım tempi,%

Mənbə: Белов В.Б. 2020: с.10.

Şəkil 3-də görüldüyü kimi pandemiya nəticəsində dünya ticarətinin artım tempi 2020-ci ildə -9,2%-ə düşmüşdür. 2021-ci ildə bu rəqəm 7,2%-ə qədər artmışdır. Azərbaycanda isə bu qrafik aşağıdakı kimi göstərilmişdir.

Qrafik 5: Azərbaycanda İllik hesablamada ÜDM-in artım tempi (%-lə)

Mənbə: <https://www.cbar.az/>

Yuxarıdakı qrafikdə beş il ərzində ÜDM-in artım dinamikası əks olunub. 2020-ci il üçün proqnozlaşdırılan göstərici -5% təşkil edir. Beləliklə, bu qənaətə gəlmək olar ki, 2020-ci il üçün proqnoz ötən illə müqayisədə daha çox azalma nümayiş etdirmişdir.

Qarşıdakı dövr üçün əsas vəzifə kredit portfelinin pisləşməsi və defolt ehtimalı şəraitində kredit axınını saxlamaqdan ibarətdir ki, bu da dövlət orqanlarının gələcək fəaliyyətindən asılıdır. Bu fəaliyyətin dəstəklənməsi üçün həlledici əhəmiyyət bankların vəsaitləri cəlb etmək və kreditlər vermək qabiliyyətindən asılıdır ki, bu da öz növbəsində bazarın və borcalanların ödəmə qabiliyyətindən asılı olur. Eyni şəkildə, qeyri-bank maliyyə institutlarının iqtisadiyyatın real sektorunun kreditləşdirilməsini davam etdirmək qabiliyyəti onların vəsaitləri cəlb etmək və ya onları bu bazarlara yönləndirmək qabiliyyətindən asılı olur, bu da daha riskli borcalanların maliyyələşdirilməsi üçün xüsusilə çətin ola bilər. "Qlobal səviyyədə əsas dünya fond indekslərinin COVID-19 pandemiyasının başlanğıcı ilə kəskin azaldığını qeyd edir. İtkilər trilyon dollar təşkil edib. Fond bazarlarının vəziyyətinə xarici amillərin təsiri həmişə özünü göstərir, məsələn, 2008-ci ilin qlobal maliyyə böhranı kimi, hətta epidemiyalar kimi qeyri-iqtisadi amillər də fond indekslərinə təsir edir..." (Sahm C., Shapiro M., Slemrod J. 2021: p.15).

Qlobal maliyyə siyasəti G20-ci ilin qlobal maliyyə böhranından sonra tənzimləyici islahatlar nəticəsində real iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinə daha dayanıqlı və daha yaxşı uyğunlaşmışdır. Xüsusilə, maliyyə sisteminin əsasını təşkil

edən iri bankların dayanıqlılığının artırılması ona hazırkı makroiqtisadi böhranı gücləndirməmək üçün bu gün əhəmiyyətli dərəcədə udmaq imkanı verib.

G20 ölkələrinin hakimiyyəti iqtisadiyyatın real sektorunun kreditləşdirilməsinin dəstəklənməsi, maliyyə bazarlarının dəstəklənməsi və dünya maliyyə sisteminin dayanıqlılığının qorunması üzrə geniş tədbirlər kompleksi işləyib. Ayrı-ayrı maliyyə təşkilatları səviyyəsində bu tədbirlər gözlənilməz hadisələr zamanı operativ hazırlıq və planlaşdırma hesabına sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, heyətin və müştərilərin qorunması və təhlükəsizliyi, maliyyə xidmətlərinin göstərilməsinin davamlılığının təmin edilməsinə yönəldilir.

Cədvəl 3: Pandemiya dövründə Çin, İtaliya, ABŞ və Kanadada KOB dövlət dəstəyi tədbirləri

Dövlət dəstəyi tədbirləri	Çin	İtaliya	ABŞ	Kanada
Birbaşa dəstək tədbirləri üçün ayrılan ÜDM-in faizi %	0,15	1,4	1,5	3,4
Maliyyə-kredit tədbirləri	KOB subyektləri üçün kreditlər üzrə ödənişlərin təxirə salınması hüququ, Mərkəzi Bankın kreditlər üzrə faiz dərəcəsi 2,5% -ə endirilib, sabitləşdirici kreditlərin biznesə verilməsi	KOB-ların subyektlərinə kreditlərin zəmanəti üzrə fondun artırılması (5 mln. avroya qədər zəmanət), kreditlərin ödənilməsi üzrə ödənişlərin dondurulması	Kiçik müəssisələrə 10 milyon dollara qədər kreditlər	
Vergi tədbirləri	1% ƏDV dərəcəsinin azaldılması		Hüquqi və fiziki şəxslər üçün vergilərin ödənilməsinin 90 gün müddətinə təxirə salınması	Hər hansı bir gəlir vergisi üçün ödənişlərin təxirə salınması
Digər tədbirlər	Onlayn xidmətlər işə salınıb, biznes proseslərinin rəqəmləşdirilməsi üçün əlavə xidmətlər tətbiq edilir			

Mənbə: Kostin K.B., Khomchenko E.A. 2020: p.961.

Cədvəldən göründüyü kimi qeyd olunan ölkələr pandemiya zamanı dövlət dəstək tədbirləri həyata keçirmişdir. Azərbaycanda isə KOB-lara dəstək tədbirləri güzəştli kreditlər şəkilində həyata keçirilmişdir.

Şəkil 4: Azərbaycanda KOB-lara verilən kredit-dəstək tədbirləri

	Güzeştli kredit mexanizmi	Avadanlıq krediti mexanizmi	Zəmanət və subsidiya mexanizmi	Subsidiya mexanizmi
Əhatə dairəsi	Prioritet istiqamətlər (əsaslı investisiya qoyuluşu)	Prioritet istiqamətlər (yalnız avadanlıq alışı)	Pandemiyadan zərər çəkmiş sahələr	Pandemiyadan zərər çəkmiş sahələr
Məbləği	5 000 - 10 000 000 manatadək	5 000 - 3 000 000 manatadək	3 000 000 manatadək	5 000 000 manatadək (qalıq məbləği)
Faiz dərəcəsi	5%-dək	9%-dək	15%-dək	Faiz dərəcəsinə asılı olmayaraq
Subsidiya həcmi	-	-	Faiz dərəcəsinin yarısı həcmində (maksimum 7.5%)	Faiz dərəcəsinin 10% bəndi
Müddəti	10 ilədək	5 ilədək	3 ilədək	Müddətindən asılı olmayaraq
Güzeşt müddəti	Kredit müddətinin yarısındanadək	12 ayadək	12 ayadək	-
Subsidiya müddəti	-	-	3 ilədək	12 ay (mart 2020 - fevral 2021)
Zəmanətin kreditə nisbəti	-	-	60%-dək	-
Maliyyələşmə mənbəyi	Fond		Kredit - MKT-lərin vəsaiti Subsidiya - dövlət büdcəsi	Fond və dövlət büdcəsi
Maliyyə tutumu	2020-ci il üzrə 127 milyon manat		Kredit - 500 milyon manat	Portfel - 1 milyard manat, Subsidiya - 50 milyon manat Fond və 50 milyon manat dövlət büdcəsi

Mənbə: <http://edf.gov.az/az/content/21>

Ölkəmizdə pandemiya şəraitində sahibkarlığın inkişafı üzrə investisiya layihələrinə görə 5.90 mlrd manat ayrılmış, 38 mindən çox sahibkara isə 2.6 mlrd

manat güzəştli kredit verilmişdir. Bu kreditlər əsasında 174 mindən çox yeni iş yeri açılmışdır.

Cədvəl 4: 2019-2020-ci il üzrə verilmiş kreditlərin dinamik təhlili

Dinamika və təhlil	2020-ci il	2019-cu il	Müqayisə
Layihələrin sayı	908	1 573	-42.3%
Ümumi dəyəri	397	638.6	-37.8%
Güzəştli kredit	126.9	175	-27.5%
o cümlədən, mikro, KOS subyektlərinə	106.8	-	-
Kreditlərin layihələrin ümumi dəyərində payı	31.9%	27.4%	4.5%
Orta kredit məbləği	0.140	0.111	26.1%
Orta kredit müddəti	6.5	7.0	-7.1%
Yaradılacaq iş yerləri	2 725	5 363	-49%

Mənbə: <http://edf.gov.az/az/content/22>

Cədvələ nəzər yetirsək görərik ki, 2019-cu ildə layihələrin sayı 1573 təşkil edirdisə, bu rəqəm 2020-ci ildə 908-ə (-42.3%) düşmüş, güzəştli kreditlərin həcmi isə (-27.5%) azalmışdır. 2020-ci ildə Kredit layihələrinin ümumi payı isə 4.5% artmışdır.

Mərkəzi banklar pul-kredit siyasəti vasitələrindən sistem səviyyəsində istifadə etməyə və faiz dərəcələrinin azaldılması, aktivlərin maliyyələşdirilməsi və alınması üzrə əməliyyatların genişləndirilməsi yolu ilə maliyyə bazarının likvidliyini dəstəkləməyə başladılar. Hökumət, həmçinin təşkilatların və ev təsərrüfatlarının fiskal stimullaşdırılması və dəstəklənməsi üzrə irimiqyaslı tədbirlər barədə elan edib (Süleymanov E., Abdullayeva F. 2021:s.5).

Hökumət daha çox zərər çəkmiş şəxslərin, xüsusilə KOS subyektlərinin bank kreditləşdirilməsinə dəstək üzrə kompleks tədbirlər görüb (Siallagan W. 2021: p.9):

- Birbaşa fiskal dəstək və dövlət zəmanətlərinin sxemi, KOS subyektləri də daxil olmaqla, bank kreditləşməsinin stimullaşdırılması üçün dövlət zəmanəti

sistemi, həmçinin vergi öhdəliklərinin təxirə salınması da daxil olmaqla birbaşa fiskal tədbirlər yaradılmışdır;

- Banklara mövcud tənzimləmədə qoyulmuş rahatlıqdan tam istifadə etmək, zərər çəkmiş ev təsərrüfatlarına və müəssisələrə borclar verilərkən öz kapital və likvidlik ehtiyatlarından istifadə etmək təklif olunub. Dövlət hakimiyyəti orqanları banklara dividendlərin ödənilməməsini və müəyyən müddət ərzində səhmlərin geri qaytarılmamasını tövsiyə edib;

- Mərkəzi Bank, bankların və bazarların likvidliyini, o cümlədən əlavə uzunmüddətli yenidən maliyyələşdirmə əməliyyatları və ya minimum ehtiyat tələblərinin azaldılması üçün bir sıra tədbirlər gördü.

Maliyyə bazarının fəaliyyətini dəstəkləmək və onun bütövlüyünü təmin etmək üçün tədbirlər bazarın fəaliyyəti pisləşdikcə daha da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hakimiyyət orqanları bazar infrastrukturunu ilə sıx əlaqə saxlayır və biznesin etibarlılığını və davamlılığını təmin etmək üçün mübadilə, mərkəzi kontragentlər və digər bazar infrastrukturunu tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri nəzarət edir və bununla da infeksiya riskini artırır ki, onlar hər hansı bir qəza olmadan fəaliyyət göstərir. Bəzi səlahiyyətli qısa satış qaydalarını sərtləşdirdilər və ya qısa satış üçün müvəqqəti qadağa qoydular.

Fövqəladə halları etiraf edən beynəlxalq maliyyə institutları özləri COVID-19 Maliyyə və nəzarət nəticələrinin aradan qaldırılması üçün addımlar atmışlar. Əsas addımlar daxildir (Belov V.B. 2020: c.9):

- Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi III Bazelin yerinə yetirilməmiş standartlarının, daha dəqiq desək, 2017-ci ilin dekabrında başa çatmış standartların və buraxılışın aşağı həddi üçün müvafiq keçid mexanizmlərinin, yenidən işlənmiş bazar riskləri sisteminin və III komponent üzrə informasiyanın açıqlanmasına yenidən baxılmış tələblərin tətbiq edilməsi müddətlərini bir il müddətinə uzadıb.

- Qiymətli kağızlar üzrə beynəlxalq komissiyalar qeyri-mərkəzləşmiş törəmə alətlər üçün marjinal tələblərin həyata keçirilməsinin son iki mərhələsinin başa çatma müddətini bir il müddətinə uzadıb.

- Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi bankların tənzimləyici kapitalla olan tələblərinin hesablanmasında hökumətlərin və bankların müstəsna tədbirlər riskinin azaldılması effektini əks etdirməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş texniki izahatları dərc edib. Həmçinin yenidən işlənmiş qlobal bank sisteminin bir il müddətinə tətbiqi təxirə salındı.

Fikrimizcə, maliyyə siyasəti tədbirlərinin məcmusu iqtisadiyyatın bank sektorunun sistemli təhlili ilə müşayiət olunmalıdır ki, bu da onların effektivliyinin qiymətləndirilməsini asanlaşdıracaqdır.

Mərkəzi Bank sürətlə inkişaf edən bazar mühitinin mikromaliyyə nəticələrini qiymətləndirir. Bu qiymətləndirmələr maliyyə sabitliyi risklərinin müzakirəsi, yaxın aylarda diqqətli monitorinq və daha da araşdırma tələb edən regionların aşkarlanması və maliyyə siyasəti üçün potensial nəticələrin müzakirəsi üçün əsasdır.

Beləliklə, iqtisadiyyatın real sektorunun kreditləşdirilməsinin, maliyyə bazarlarının dəstəklənməsinə və dünya maliyyə sisteminin dayanıqlılığının qorunmasına yönəlmiş maliyyə institutlarının əsas prinsiplərini qeyd etmək lazımdır (Sahm C., Shapiro M., Slemrod J. 2021: p.20):

- borcalanların kreditləşdirilməsinin şərtlərinin müvəqqəti yumşaldılması üçün hökumət və özəl sektor tərəfindən görülən tədbirlər haqqında informasiya mübadiləsi və bu tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması üçün əməkdaşlıq sahələrinin mövcud olub-olmaması məsələsinə baxılması

- həm uzaq işi asanlaşdırmaq, həm də yerində işləməli olan əsas əməkdaşlara imkan verməklə maliyyə institutlarının fəaliyyətinin fasiləsizliyini təmin etmək üçün hərəkətlərin əlaqələndirilməsi;

- banklara və hakimiyyət orqanlarına maliyyə islahatlarının və digər normativ təşəbbüslərin həyata keçirilməsinin mövcud müddətlərinin təxirə salınması yolu ilə COVID-19 cavab tədbirlərinə öz resurslarını yönəltməyə imkan vermək üçün cavab tədbirlərinin əlaqələndirilməsi.

200-dən çox ölkədə yayılmış COVID-19 təkcə ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi nomikası üçün deyil, bütün dünya üçün də böyük nəticələrə malikdir.

Sonda isə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında bütün bu mənfi perspektivləri geriyə çəkmək və pandemiyanın mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq üçün dövlət qarşısında həm müəssisələrə, həm də vətəndaşlar üçün mühüm vəzifələr qoyulur. Pandemiyadan gəlir itkisinin azaldılması məqsədilə dövlətə vergi güzəştləri şəklində dəstək, vergi yükünün restrukturizasiyası və ödəniş müddəti, dəstək kompensasiya paketlərinin açılması təklif edilmişdir.

COVID-19 pandemiyasının bitmə tarixi bilinmədiyindən, iqtisadiyyatı qorumaq üçün müəssisələr rəqəmsal formada gücləndirmək və inkişaf etmək üçün bir sıra yeni addımlar atmalıdırlar. 2022-2023-cü illərdə Azərbaycanda ÜDM orta hesabla 4,7% artacaq. Statistika komitəsinin məlumatına görə, ÜDM-in artımı 2021-ci ildə 3,4%-i, 2022-ci ildə isə 4,8%-i olacağı qiymətləndirilir. COVID-19 məhdudiyyətləri və OPEC+ sazişləri çərçivəsində neft hasilatının azalması səbəbindən 2020-ci ildə Azərbaycanın ÜDM-i 4,3% azalsa da, 2021-ci ildə Qarabağ qələbəsindən sonra işğaldan azad edilən torpaqlarda həm tikinti, həm də yenidənqurma işləri sürətləndirilib və paralel olaraq, neftin qiymətinin 80 ABŞ dollarına yaxınlaşması həm beynəlxalq, həm də yerli iqtisadi məlumat proqnozlarının reallaşması üçün zəmin yaradır.

2.3. Koronavirusun Azərbaycan iqtisadiyyatına vurduğu zərərin dinamikası və qiymətləndirilməsi

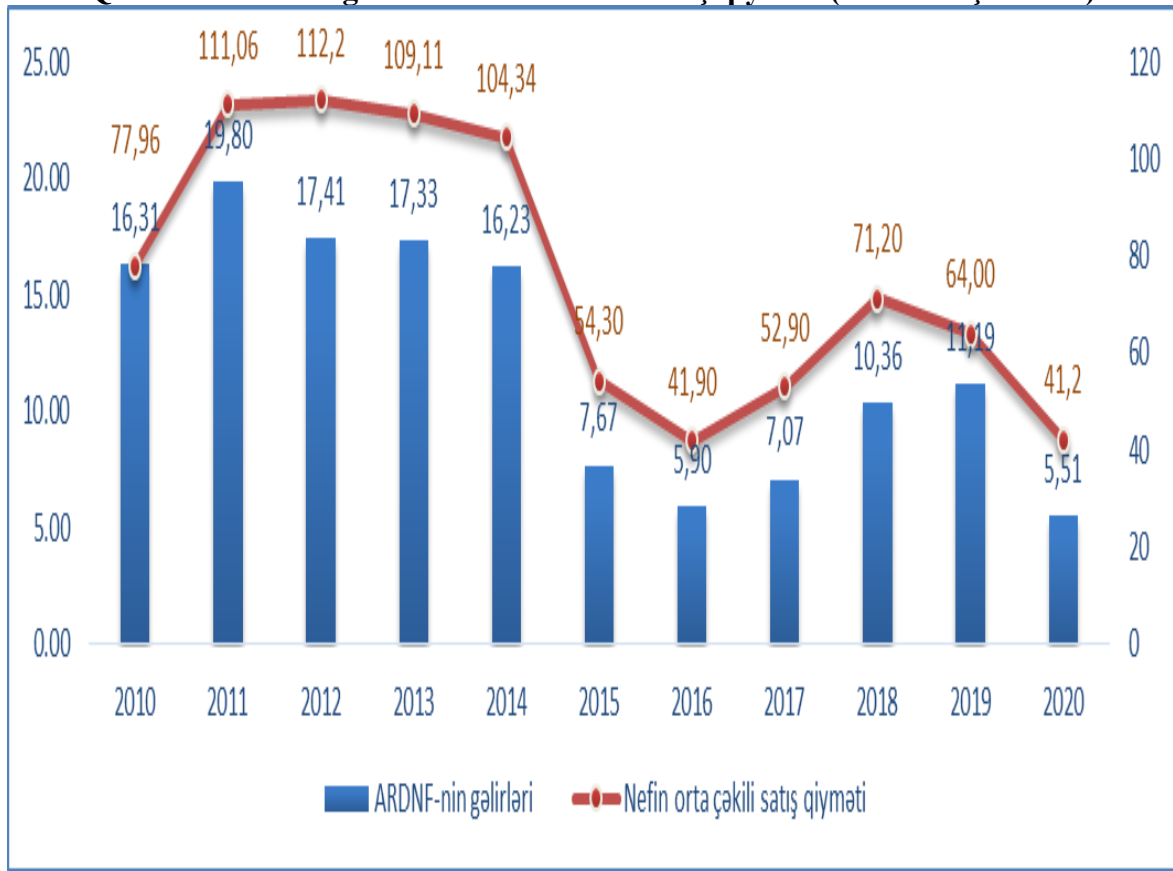
Koronavirus pandemiyası ilə bağlı zəruri karantin tədbirləri ilə birlikdə neftin qiymətinin aşağı düşməsi Azərbaycan iqtisadiyyatına ziyan vurmuş, hətta əlverişli makroiqtisadi ssenarilərdə belə, neftin öhdəsindən gəlmək olduqca çətin olmuşdur.

Neft böhranının dərinliyi və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasında çətinliklər o faktla vurğulanır ki, Rusiya OPEK-dən (faktiki olaraq Səudiyyə Ərəbistanı ilə) neft hasilatının azaldılması haqqında saziş imzalarsa da, "qara qızıl" ın qiyməti əhəmiyyətli dərəcədə artmadı. Gözlənilir ki, neft bazarı yalnız bu ilin sonuna qədər az və ya çox sabitləşəcək, yalnız o halda ki, başqa mənfi amillər olmasın.

2020-ci il yanvarın əvvəlindən martın sonuna qədər Azərbaycan neftinin qiyməti təxminən 3 dəfə aşağı düşdü. Əgər ilin əvvəlində "Azer Light" xam nefti bir

barel üçün 71,20 dollar təşkil edirdisə, martın sonunda o, 26 dollara düşdü. Buna səbəb karantin və koronavirusun yayılması təhlükəsindən, həmçinin, (2008-ci il hadisələrinin tam əks-sədası), habelə Səudiyyə Ərəbistanı ilə Rusiya arasında qiymət müharibəsindən qaynaqlanan yanacağa dünya tələbatının azalması oldu. Azərbaycanda isə ARDNF gəliri ötən illərlə müqayisədə 2020-ci ildə aşağı enərək 5,51 mlrd manat olmuş, neftin orta satış qiyməti isə 41,2 mlrd manat təşkil etmişdir (Qrafik 6).

Qrafik 6: ARDNF gəlirləri və neftin orta satış qiyməti (mlrd. ABŞ dolları)

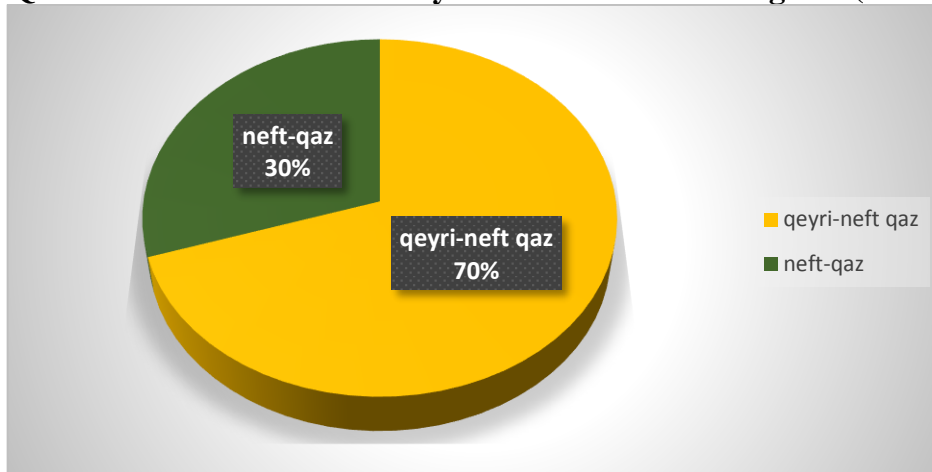
Mənbə: <https://www.oilfund.az/>

9 aprel 2020-ci il tarixində OPEK+ üzvü olan 23 ölkə koronavirusun yayılmasının yaratdığı resessiyanı müzakirə etmiş və 1 may 2020-ci ildən başlayaraq neft hasilatını sutkada 9,7 milyon barrel azaltmaq barədə razılığa gəlmişlər. Danışqlar dünya bazarında tələb və təklif arasında balans yaradılmasına yönəldilib. Azərbaycan Respublikası digər üzv ölkələrlə yanaşı, müvafiq nisbətlərdə istehsalı azaltmaq barədə razılığa gəlmişdir. Beləliklə, beynəlxalq müqaviləyə əsasən, Azərbaycanda sutkalıq hasilat 554 min barreldən 2020-ci ilin may və iyun aylarında,

587 min barreldən 2020-ci ilin iyul və dekabr aylarında, 620 min barreldən 2021-ci ilin yanvarından 2022-ci ilin aprelinədək keçməməlidir (<https://www.oilfund.az/>).

Azərbaycanda 2020-ci il üzrə əlavə dəyəri qeyri -neft qaz sahəsi üzrə 70% və neft-qaz sahəsi üzrə isə 30% təşkil edib.

Qrafik 7: 2020-ci ildə Əlavə dəyərin sektorlar üzrə bölgüsü (%-lə)

Mənbə: <https://www.cbar.az/>

DSK verdiyi rəsmi məlumatlara görə, 2020-ci ilin yanvar-iyun ayları ərzində ölkədə istehsal olunan ÜDM 34 milyon manat təşkil edib ki, bu da ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 2,7% azdır. İqtisadiyyatın qeyri-neft-qaz sektorunda əlavə dəyər 2,5% aşağı düşsə də, neft-qaz sektorunda azalma 2,9% təşkil etmişdir.

COVID-19 epidemiyasında turizm sahəsi ciddi zərər çəkmiş Azərbaycanın əsas sektorlarından biridir. Sərhədlər bağlandıqdan sonra bütün gələn və gedən səfərin reysləri müvafiq olaraq dayandırılmışdır. Bu da öz növbəsində turizm sənayesində durğunluğa gətirib çıxardı. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda koronavirus infeksiyasının sürətlə yayılmasına qədər turizm sektoru durmadan artıb. Statistik məlumatlara görə, 2020-ci ilin yanvar-fevral aylarında Azərbaycana 149 ölkədən 426 min turist gəlmişdir. Onun payına illik hesablamada 17% artım düşür. 2020-ci ilin ilk beş ayı ərzində Azərbaycana 152 ölkədən 563 905 nəfər xarici turist gəlmişdir ki, bu da 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,9 dəfə azdır (Rəhmanov F.P., Süleymanov E.B. Qocayeva E.M. 2020: s.6).

Beləliklə, COVID-19 epidemiyası baş verdiyi andan etibarən Azərbaycanın ümumi ziyarətçilərinin sayı 92% azalıb. Koronavirusun sənayenin müxtəlif

sahələrinə mənfi təsirinin azaldılması üçün hökumət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər turizm sektorunda da tətbiq edilmişdir. Hökumət milli iqtisadiyyata mənfi təsirin ödənilməsi üçün 3,5 mlrd manat ayırmışdır.

Turizm və xidmətlərdən sonra bank sektoru koronavirusdan ən çox əziyyət çəkən sektorlardan biridir. Banklar həmçinin xəstəlik səbəbiylə müştərilərinin sağlamlığını qorumaq üçün texnoloji infrastruktur vasitəsilə bankdan kənar əməliyyatlar aparır. Koronavirusun kağız pulla ötürülməsi riski yüksək olduğundan, təmassız əməliyyatlar və təmassız kredit kartlarının sayının sürətlə artması müşahidə olunur. (Rəhmanov F.P., Süleymanov E.B. Qocayeva E.M. 2020: s.5).

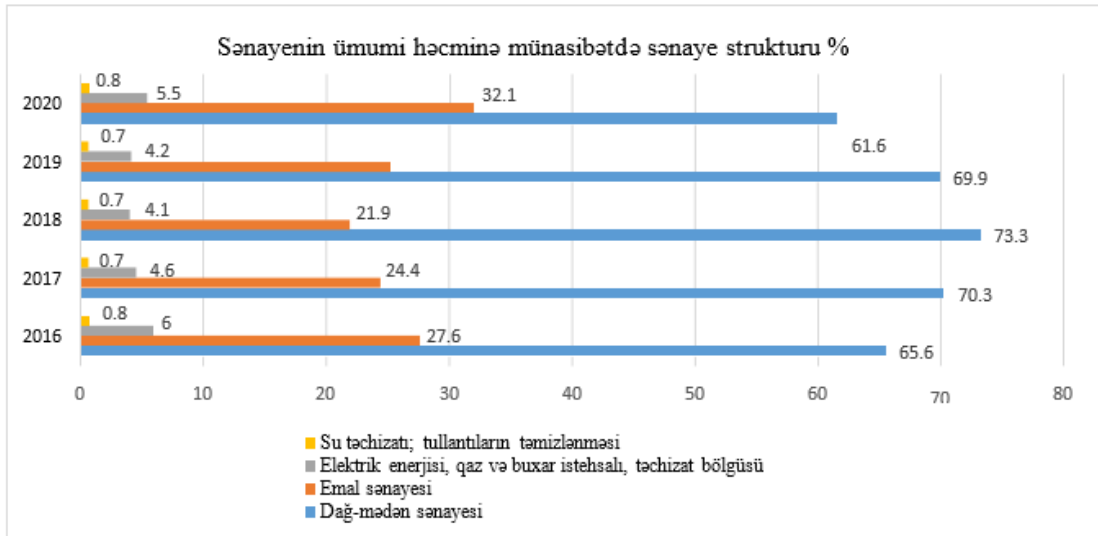
Restoran və ictimai iaşə şirkətləri öz müştərilərinin orta hesabla 38% aşağı düşməsinə bildirmişdir. Koronavirusdan ən çox əziyyət çəkən sahələrdən biri isə idman sahəsidir. Bir çox ölkələrdə idman yarışları təxirə salınır və ya tamaşaçı olmadan keçirilir.

2020-ci ilin birinci yarısında sənaye müəssisələri və bu sahədə çalışan fərdi sahibkarlar tərəfindən istehsal olunan mal və xidmətlərin həcmi 1,5% azalıb və 18,4 milyard manat təşkil etmişdir. Cari göstəriciləri əvvəlki illə müqayisə etsək, qeyri-neft-qaz sektorunda sənaye istehsalının 11,2% artdığını, neft-qaz sektorunda isə 2,8% azaldığını görə bilərik. Dağ-mədən sənayesində ümumi istehsal həcmi 11,3 milyard manat idiki, bu da ötən illə-müqayisədə 3% azdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sahənin əsas məhsulu sayılan xam neft hasilatı 17,8 milyon ton təşkil edib, təbii qaz hasilatı isə 13,8 milyard kubmetrə çatıb. Beləliklə, neft hasilatı 4,9% azalıb, qaz hasilatı isə 14,9% artıb. Bununla yanaşı, 2020-ci ilin birinci yarısında emal sənayesi 5911,4 milyon manat məbləğində mal istehsal etmiş və xidmət göstərmişdir. Neft məhsulları sahəsində istehsalın ümumi həcmi 1557 mln manat təşkil edib. əvvəlki ilin birinci yarısına nisbətən 0,8% artım nümayiş etdirir.

2020-ci ilin yanvar-iyun aylarında bu sahədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələri və fərdi sahibkarlar tərəfindən 18,4 mlrd manat və ya 1,5% - dən çox sənaye məhsulu istehsal edilmişdir. Sənayenin qeyri-neft-qaz sektorunda məhsul buraxılışı 11,2% artmışdır.

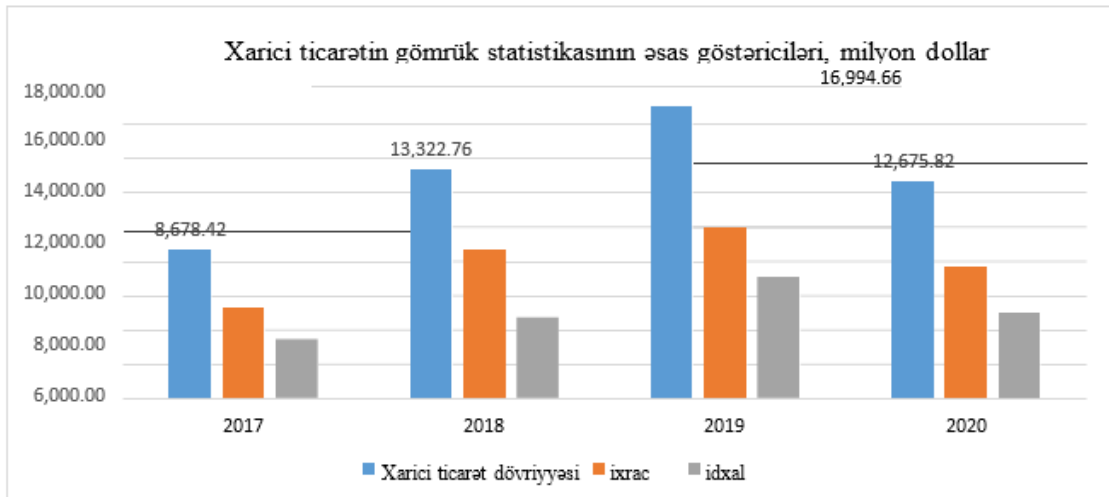
Qrafik 8: Sənayenin ümumi həcminə münasibətdə sənaye strukturu (%-lə)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/yeni/makroiqtisadiyyat.php?səhifə=1>

Qrafikə nəzər yetirsək, burada əvvəlki illərlə müqayisədə 2020-ci ildə dağ-mədən sənayesi (61.6%) təşkil etmişdir. Bu da 2019-cu illə müqayisədə (8.3%) azalma deməkdir. Su təchizatı üzrə isə 2016 və 2020-ci ildə (0.8%) təşkil etmişdir. Bu da 2017-2019-cu illərlə müqayisədə artım təşkil edir. Emal sənayesi üzrə isə 2020-ci ildə (32.1%) təşkil etmiş, əvvəlki illərlə müqayisədə emal sənayesində artım təşkil etmişdir. Elektrik enerjisi üzrədə 2020-ci ildə (5.5%) artım müşahidə edilmişdir.

Qrafik 9: Xarici ticarətin gömrük statistikasının əsas göstəriciləri, (mln ABŞ dollar)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/yeni/makroiqtisadiyyat.php?səhifə=1>

Qrafikdə Azərbaycanın 2020-ci ildə xarici ticarət üzrə statistikasını göstərilmişdir. Burada 2020-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsi (1267582 mln dollar)

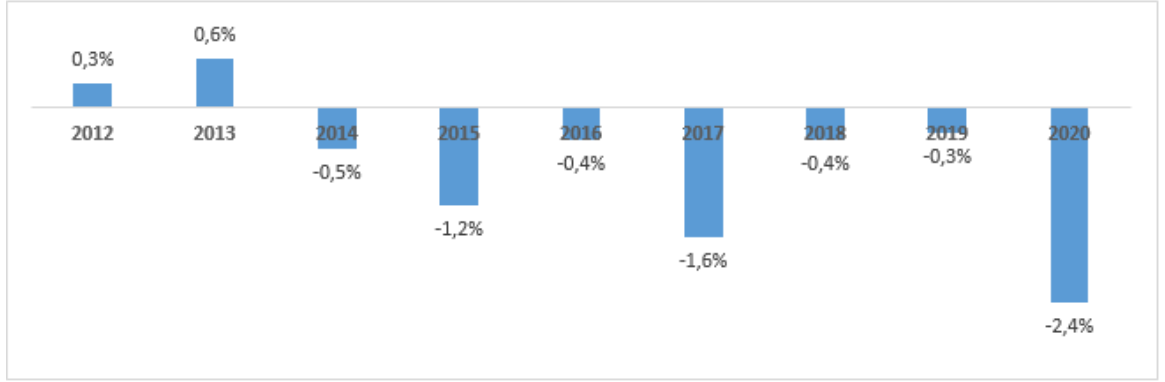
təşkil etmişdir ki, bu da 2019-cu illə müqayisədə (1250583 mln dollar) azalma deməkdir.

Pandemiya fonunda yaranmış iqtisadi zərərin aradan qaldırılması üçün Azərbaycanın ÜDM-in daha çox pay ayırmasına baxmayaraq, yaranmış çətinliklərin nəticələri büdcəyə yenidən baxılmasının zəruriliyinə gətirib çıxardı. Keyfiyyətə yeni yanaşma və siyasətə ehtiyac səhiyyə sektorunun artan ehtiyacları, pandemiyadan əziyyət çəkən müəssisə və fiziki şəxslərə dövlət dəstəyi və digər ictimai ehtiyacların fonunda yaranıb.

Yuxarıda qeyd olunan səbəblər dövlət büdcəsinin xərclərinin artırılması üçün yeni problemlər yaradıb. Beləliklə, aydın olur ki, bütün əsas xərcləri ödəmək üçün əlavə maliyyə resursları yaratmaq zərurəti yaranmışdır. Dövlət büdcəsinə düzəlişlər cari ildə iqtisadi çətinliklərin aradan qaldırılmasına, büdcə gəlirlərinin və xərclərinin balanslaşdırılmasına yönəlmiş yumşaq anti-tsiklik fiskal siyasəti nəzərə alınmaqla nəzərdə tutulurdu. Beləliklə, postpandemik dövrdə bu siyasətin mənfi təsirini nəzərə alaraq, yeni antisiklik fiskal siyasətə keçidi gözləmək və minimuma endirmək ağıllı görünə bilər (Süleymanov E., Abdullayeva F. 2021: s.6).

Dövlət büdcəsinin 2020-ci ilin yanvar-may ayları üzrə təhlili göstərir ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 17% artaraq 11 milyon manata çatmış, xərclər isə 0,4% azalmış və 9,4 milyon manata çatmışdır. Cari ilin sonuna dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və kəsrin maliyyələşdirilməsinin ümumi məbləği 928 mln manat təşkil edəcək. Bununla yanaşı, yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla dövlət büdcəsinin xərclərinə əlavə tələbat 1372 mln.manat qiymətləndirilir. Nəticədə azalmaqda olan gəlirlərin və dövlət büdcəsinin artan xərclərinin balanslaşdırılması üçün 2299 mln.manat həcmində maliyyə ehtiyatının formalaşdırılması zərurəti yaranır.

Qrafik 10: AR dövlət büdcəsinin profisiti/kəsinin ÜDM-ə nisbəti (2012-2020-ci illər)

Mənbə: <https://www.neftfond.az/>

Qrafikdə dövlət büdcəsinin 2020-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 25 mln. man, xərcləri 26 mln.man həcmində icra edimişdir, eləcə də 2020-ci ildə dövlət büdcəsinin kəsiri ÜDM-in 72 mln.man (-2,4%) təşkil etmişdir.

Qeyd edək ki, xam neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşmasına baxmayaraq, ARDNF makroiqtisadi və büdcə balansının qorunması və davamlılığı, o cümlədən dövlət büdcəsi qarşısındakı öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı öz fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin etmişdir.

Beləliklə, dövlət büdcəsinə 5 675 mln manat məbləğində vəsait köçürüldü. Dövlət büdcəsinin parametrlərinə yenidən baxılması barədə verilən məlumatlara əsasən ARDNF-in transferlərini 850 milyon manatdan 12200 mln manata qədər artırmaq planlaşdırılır ki, bu da öz növbəsində istehlakçıların narahatlığı fonunda xarici valyutaya artan tələbatı ilə yanaşı, iqtisadi inkişafı da dəstəkləyə bilər.

Məlum olduğu kimi, koronavirus xəstəliyinin yayılması Azərbaycan iqtisadiyyatına da əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərmişdir. Yuxarıda göstərilən faktlara əsasən, pandemiyanın biznesə və iqtisadiyyatın bəzi sahələrinə ciddi şəkildə təsir göstərdiyini başa düşə bilərik.

Beləliklə, pandemiya ÜDM-in 2,9%-i 2020-ci ilin birinci yarısında azalmasında əsas amil kimi çıxış edib, Bununla yanaşı, proqnozlaşdırılan azalma göstəricisi ilin sonuna qədər 5% təşkil edib. Beş il ərzində məlumatları müqayisə etsəniz, proqnozlaşdırılan nəticənin ən aşağı olacağını aydın şəkildə görə bilərsiniz. Səfər məhdudyyətləri nəticəsində turizm sektoru ciddi zərərçəkmiş sektorlar sırasında olub (Süleymanov E., Abdullayeva F. 2021: s.7).

Eyni zamanda, xidmətlərin, ictimai bəslənmənin və nəqliyyatın da əhəmiyyətli dərəcədə zərər çəkdiyini görə bilərik. Bundan başqa, ixracın və idxalın həcmində əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsinə müşahidə etmişik. Xarici ticarətlə neft arasında qarşılıqlı əlaqəni birbaşa nəzərdən keçirmək olardı. Bununla yanaşı, 2020-ci ilin birinci yarısında müşahidə edilən sənaye istehsalının azalması pandemiyanın mənfi təsirinin də sənayedən yan keçmədiyini sübut edir.

Beləliklə, Neft gəlirlərinin istifadəsini optimallaşdırmaq lazımdır. Bununla yanaşı, büdcənin artırılması üçün alternativ mənbələrin üzə çıxarılması da məqbuldur. Neft sektoru hesabına əldə edilən gəlirlər bu sektordan asılılığı artırır ki, bu da şaxələndirmə siyasətinə ziddir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KORONAVİRUS PANDEMIYASI ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ SIYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

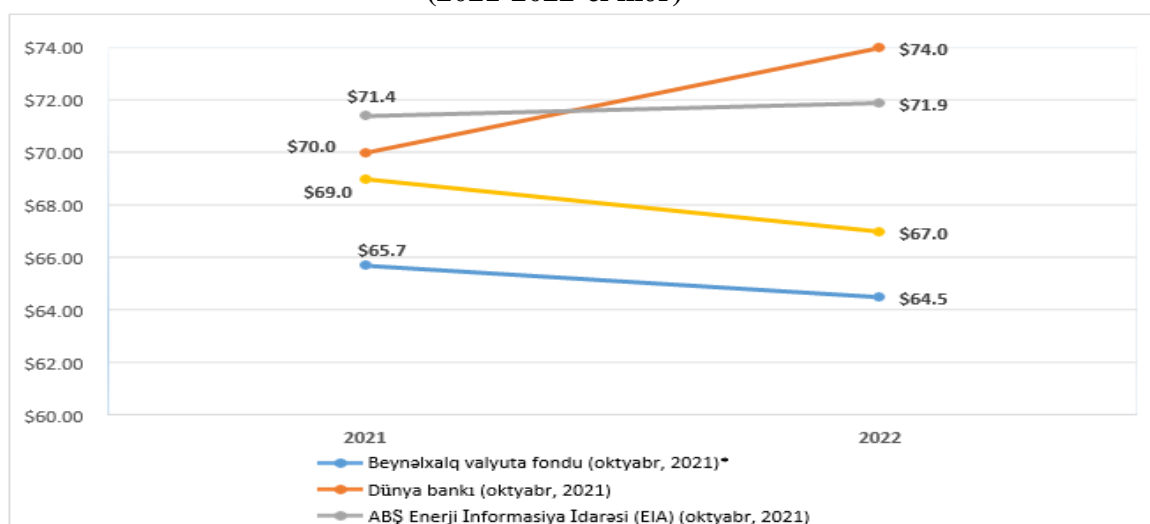
3.1. Azərbaycan Respublikasında mövcud vəziyyət və maliyyə siyasəti sahəsindəki görülən tədbirlər

Pandemiya insanların həyat tərzində və davranışında, səhiyyə sistemlərində, dünya ticarətində, enerji bazarlarında radikal dəyişikliklərə gətirib çıxardı və 2020-ci ildə dünya iqtisadiyyatının əhəmiyyətli bir tənəzzülünə səbəb oldu.

Neft ixracatçıları dünya neft qiymətlərinin çökməsi, daxili qeyri-neft fəaliyyətinə mənfi iqtisadi təsir və COVID-19 nəticələrinə dair maliyyə siyasəti tədbirlərinə çəkilən xərclərə görə yüksək təzyiq nəticəsində gəlirlərin kəskin itirilməsinə məruz qaldılar.

Digər tərəfdən, 2021-ci ilin əvvəlindən başlayaraq genişmiqyaslı peyvənd və epidemioloji vəziyyətin nisbi şəkildə yaxşılaşdırılması qlobal iqtisadi aktivliyə müsbət təsir göstərmişdir. Əmtəə qiymətləri, eləcə də xüsusi xammal məhsulları ilə bağlı təklif amillərinə görə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Xam neftin qiyməti 2021-ci ilin iyun ayından etibarən bir barel üzrə 70 dolları keçib ki, bu da son iki ildə ən yüksək qiymətdir.

Qrafik 11: Brent markalı neftin 1 barrelinin proqnozlaşdırılan orta illik qiyməti (2021-2022-ci illər)

Mənbə: <https://www.oilfund.az/>

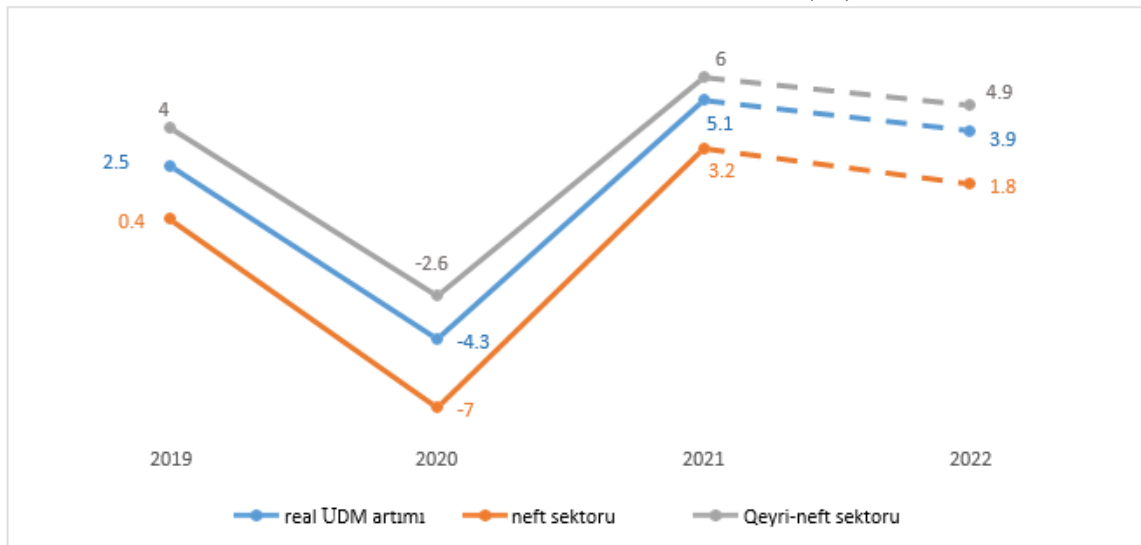
2021-ci ildə dünya iqtisadiyyatının proqnozlaşdırılan artımı son 80 ildə böhrandan sonrakı ən güclü tempdir.

İstehlak qiymətlərinin illik Ümumi İndeksi (İQİ) ötən 2021-ci il ərzində 4,3% - ə qədər artaraq, AMB hədəf diapazonu daxilində 4 + 2% - də qalmışdır. Qeyri-ərzaq malları və xidmətlərinə tələbatın davam edən geniş bərpası sayəsində illik hesablamada müvafiq olaraq 3,5% artmışdır.

İqtisadiyyatın gözlənilən bərpa sürəti məhdudlaşdırılma tədbirlərinin müddətini, iqtisadiyyatın davamlılığını, siyasi cavab tədbirlərinin miqyasını və peyvənd kampaniyalarının müvəffəqiyyətini əks etdirir. İqtisadiyyatın bərpası prosesi tam sürətlə gedir və daha dayanıqlı formalar alır.

Beləliklə, 2021-ci ilin mart ayından bərpa prosesi qeyri-neft sektorları üzrə sürətlənmiş, iqtisadiyyatın yenidən qurulmasına və COVID-19-a qarşı peyvəndin tətbiqində irəliləyişə səbəb olmuşdur. Azərbaycanda ÜDM-in real artım faizi aşağıdakı qrafikdə göstərilmişdir. Burada 2021-ci ildə neft sektoru üzrə 3.2% qeyri-neft sektoru üzrə isə artım 6% təşkil etmişdir.

Qrafik 12: ÜDM-in real artımı (%)

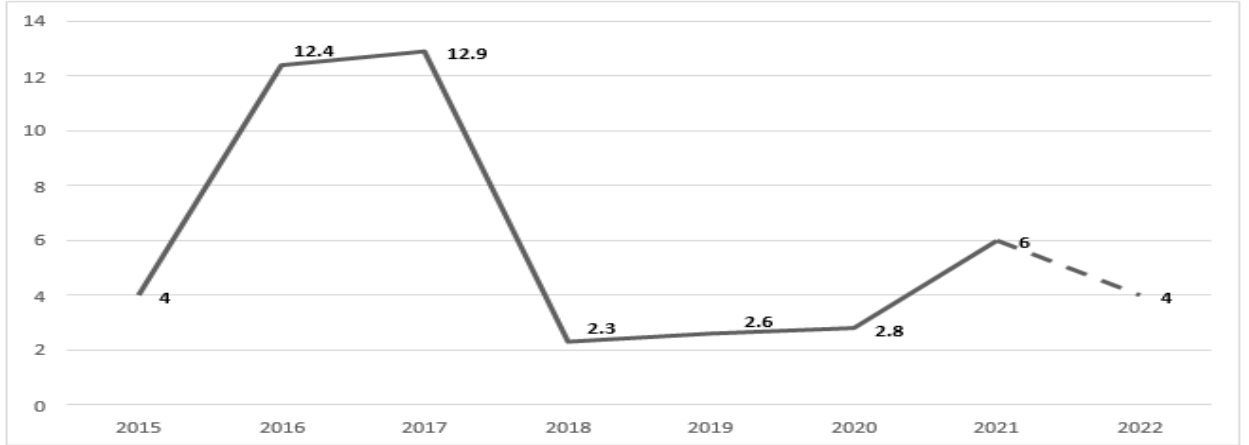

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>

İqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün vergi-büdcə və pul-kredit siyasətinin koordinasiyasını gücləndirmək və saxlamaq lazımdır. Qeyd edək ki, inflyasiyanın tənzimlənməsi orta müddətli perspektivdə əhalinin sosial rifahına müsbət təsir göstərə bilər. Azərbaycanın orta inflyasiya üzrə faizi qrafik 13-də qeyd edilmişdir.

Qrafikdən görüldüyü kimi 2018-2020-ci illər ərzində orta illik inflyasiya 2.3-2.8% təşkil etmiş 2021-ci ildə isə göstərici 6%-ə yüksəlmişdir.

Qrafik 13: Orta illik inflyasiya səviyyəsi (%)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/yeni/makroiqtisadiyyat.php?səhifə=1>

2022-ci il üçün dövlət büdcəsinin xərcləri 29 milyard 879,0 milyon manat təsdiq edilmişdir. ÜDM-də dövlət büdcəsinin xərclərinin payı 34,5% olmuşdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsirlərinin və dünya enerji və fond bazarlarının kəskin dəyişmələrinin azaldılması üzrə tədbirlər planı imzalanmışdır. Sənəddə iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına və 10 istiqaməti əhatə edən sahibkarlığa dövlət dəstəyinin göstərilməsi üzrə proqramlar işlənib hazırlanmışdır.

Eyni zamanda, Azərbaycanın böhran əleyhinə paketi geniş spektri əhatə edir, yəni iqtisadiyyatın, demək olar ki, bütün təsirlənmiş sektorlarını nəzərə alır, inkluzivlik və sosiallıq prinsiplərini, yardım paketinin ümumi həcmi və ÜDM-dəki payını və s.özündə ehtiva edir. Pandemiya ilə bağlı Azərbaycanda qısa müddət ərzində həyatın bütün sahələrini əhatə edən geniş miqyaslı tədbirlər görülmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət pandemiya qarşı mübarizədə yalnız öz resursları hesabına səmərəli tədbirlər planı həyata keçirir, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə dövlət dəstəyi göstərir (Süleymanov E., Abdullayeva F. 2021: s.7).

Pandemiyanın nəticələrindən qorunmaq üçün yeni dəstək proqramının icrası, məşğulluğa və 2,5 milyon vətəndaşı əhatə edən sosial təminatla 600 mln manat ayrılması vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün atılan addımların davamı olmuşdur. Dayanıqlı iqtisadiyyat sayəsində ölkəmiz bu çətin zamanlarda,

xüsusən neft gəlirlərinin azalması dövründə əhaliyə dəymiş maddi zərərin öhdəsindən gəlmək üçün tədbirlər görmüşdür.

Cədvəl 5: İqtisadi artımın dəstəklənməsi və sahibkarlığın inkişafı üçün əsas alətlər

№	Məzmun
1.	Koronavirusun pandemiyasından zərər çəkmiş sahələrdə 304.000 işçinin əmək haqqının ödənilməsi üzrə maliyyə dəstəyi proqramı (iş yerlərinin ixtisarına yol verilməməsi məqsədilə).
2.	292.000 fərdi (mikro) sahibkarlara, koronavirusun pandemiyasından zərər çəkmiş sahələrdəki işçilərə maliyyə dəstəyi proqramı (iş yerlərinin ixtisarına yol verilməməsi məqsədilə).
3.	Koronavirusun pandemiyasından zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün vergi güzəştləri, imtiyazlar və vergi tətilləri proqramı.
4.	Koronavirusun pandemiyasından (0,5 mlrd manat) və s. zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün yeni bank kreditlərinin dəstəklənməsi üçün kredit-zəmanət proqramı.
5.	Koronavirusun pandemiyasından (1,0 milyard manat) ziyan çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün mövcud kredit portfelinin dəstəklənməsi üzrə kredit-zəmanət proqramı.
6.	Əhalinin maddi vəziyyətini dəstəkləmək üçün sosial paket
7.	Sosial həssas qruplara aid ailə üzvləri olan tələbələr üçün təhsil xərclərinin ödənilməsinə dəstək proqramı.
8.	İpoteka kreditləşməsinin və kreditlərin zəmanətinin mexanizminə maliyyə dəstəyi proqramı
9.	Sərnişin daşımalarının həyata keçirilməsi üzrə həyati sahələrin dəstəklənməsi proqramı

Mənbə: <https://www.taxes.gov.az/ru/post/1013>

Azərbaycanda zərər çəkmiş vətəndaşlara kompensasiyalar verilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Cədvəl 6: Azərbaycan vətəndaşlarına ayrılan kompensasiyalar

İqtisadiyyatın və sahibkarlığın müxtəlif sahələrinə dövlət dəstəyi	
1. Pandemiya zərər çəkmiş və 2019-cu ildə vergi ödəyiciləri olan sahələrdə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarlara maliyyə dəstəyi:	iş yerlərinin qorunması üçün 80 milyon manat (47 milyon dollar) ayrılıb ki, bu vəsaiti 300 min nəfər almışdır.
2. Kommersiya fəaliyyətinin dayandırılmasından zərər çəkmiş sahələrdə çalışan işçilərə:	215 mln.manat (\$126 mln. - dan çox) yönəldiləcək ki, bunun da alıcıları 300 min nəfərdir.
3. Vergi güzəştlərinin bir hissəsi, koronavirusdan təsirlənən sahələrdə fəaliyyət göstərən KOM etibar edə bilirlər:	mikrokreditləşdirmə subyektləri üçün vergilərdən sadələşdirilmiş qaydada azad edilmə; əmlak və torpaq vergiləri üzrə müvəqqəti güzəştlər; mənfəət (gəlir) və sadələşdirilmiş vergi üzrə güzəştlər; gəlir və əmlak vergiləri üzrə cari vergi ödənişlərindən müvəqqəti azad edilmə.
4. "İşsiz" statusunda qeydiyyatdan keçmiş təxminən 200 min nəfər 190 manat (110 dollar)verilməsi:	bu məqsədlə 70 mln.manat (41 mln. \$-dan çox) ayrılıb.
5. Azərbaycanda 2020-ci ilin aprel və may aylarında 50 min iş yeri yaradılması:	buna 30 mln. manat(17,5 mln.\$-dan çox) ayrılıb

Mənbə: <https://az.sputniknews.ru/azerbaijan/20200404/423570916/>

Pandemiyanın birbaşa təsir göstərdiyi fəaliyyət sahələri üzrə vergi ödəyicilərinə 01.01.2021-ci il tarixinə qədər vergi güzəştləri və vergi tətili verilmişdir. Bütün bunlar atılan addımların yalnız bir hissəsidir.

Hazırda Azərbaycanda həm sosial, həm də büdcə, pul-kredit siyasəti əsasən pandemiya əziyyəti çəkən əhaliyə yönəlib. Hökumət və Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi tədbirlərin əsas məqsədi bütövlükdə maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi və istehlakçıların maraqlarının, xüsusilə banklardakı əmanətlərinin qorunması, habelə onların itirilməsi təhlükəsinin qarşısının alınması, onların sərbəst istifadəsi üçün imkanların yaradılmasıdır. Pandemiya görə banklar ümumilikdə 1,20 mlrd manat xərcləmişdir. Bununla yanaşı, 52 minə yaxın kredit restrukturlaşdırılıb və bu proses hələ də davam edir. Restrukturizasiya olunmuş kreditlərin 87% - i biznes, 9% - i istehlak və 4% - i ipoteka kreditlərinin payına düşüb.

COVID-19 səbəbindən turizm sahəsində kəskin şəkildə dəyişdi, turların çoxsaylı ləğv edilməsi, quru sərhədlərin bağlanması, hava əlaqəsinin bağlanması, mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin fəaliyyətinə qadağa qoyulması, kütləvi tədbirlərin mütləq dayandırılması, giriş və daxili turizm axınının kəskin azalmasına gətirib çıxardı. Nəticədə, 2020-ci ildə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrə olan tələbat ötən ilin analoji dövrünə nisbətən orta hesabla 13%, habelə, 2021-ci ildə isə 36,9% azaldı. Statistika Komitəsi qeyd edir ki, 2020-2021-ci illər ərzində əcnəbilər, eləcə də vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycana səfər edə bilməyiblər.

Pandemiya ilə bağlı hökumətin həyata keçirdiyi karantin tədbirləri Azərbaycan iqtisadiyyatına müəyyən itkilər verib. Aviadaşıyıcılar, turizm sahəsi, eləcə də iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən KOM daha çox çətinliklərlə üzləşiblər. Bu sahələrdə çalışan adamların çoxu işsiz qalıb.

Azərbaycan hökuməti turizm sektorunun sürətli bərpaasına yönəlmiş bir sıra zəruri və təxirəsalınmaz tədbirlər daxil olmaqla paket tərtib edilmişdir.

Bundan başqa, karantin dövründə turizm sektorunda digər əlavə tədbirlər də görülmüşdür. Belə ki, Azərbaycanın turizm üzrə Dövlət Agentliyi və Azərbaycanın Turizm Bürosu artıq epidemiyanın əvvəlində, koronavirusun yayılmasının

məhdudlaşdırılması məqsədilə respublikada keçirilən kütləvi tədbirlər və festivalları ləğv ediblər. Mehmanxanalar, turizm agentlikləri və turoperatorlar hökumət tərəfindən hazırlanmış sahibkarlara yardım paketi çərçivəsində dəstək almağa başlamışdır.

Cədvəl 7: Turizm sənayesinə dəstək paketi

Azərbaycanda turizm sənayesinin itki və tam dağılmasının minimuma endirilməsi üçün hazırlanmış təkliflər	
1. Əmək haqqının ödənilməsi:	Mehmanxana və restoran işçilərinin maaşlarının dövlət büdcəsindən vəsaitlə ödənilməsinin davam etdirilməsi qərara alınıb. Eyni zamanda, əhalinin Sosial Müdafiəsi Fonduna ödənişlərin, habelə əməkçilərin əmək haqqından digər məcburi ödənişlərin dayandırılması təklif edilib.
2. Kredit tətili:	Turizm firmalarının, mehmanxanaların, restoranların, həmçinin karantin dövründə biznesi donduran sahibkarlara kreditlər üzrə ödənişləri dayandırmaq təklif olunub.
3. Vergi tətili:	Turizm sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlar sadələşdirilmiş, gəlir, Torpaq vergilərinin, əmlak vergisinin, həmçinin əlavə dəyər vergisinin ödənişlərindən müvəqqəti olaraq fasilə verə bildilər.
4. Binaların icarəsi:	Təklif edilib ki, müflisləşmə həddində olan sahibkarlar üçün ofisin, obyektlərin, kommunal xidmətlərin, telefon və internet rabitəsinin icarə haqqının azaldılması və ya dayandırılması təklif olunub.
5. Yeni başlanğıclar üçün dəstək:	Turizm sənayesinin sürətli bərpası və inkişafı üçün startapların dəstəklənməsi, ölkədə turizm biznesinin təkrar inkişafı üçün güzəştli kreditlərin verilməsi, maliyyə təhlükəsizlik yastığı və ya turizm Fondunun yaradılması təklif olunub.
6. Viza rejiminin sadələşdirilməsi:	Viza rüsumu dərəcələrini azaltmaq və ya tamamilə ləğv etmək təklif olunub. Turizm sahəsinin mütəxəssisləri Azərbaycanda, nəhayət, beynəlxalq hava daşımaları prosesində regional hava limanlarından istifadə olunmasını, turizm sahəsinin ştatdankənar işçilərinin leqallaşdırılmasını, mövsümi turizm obyektlərinə vergi yükünün azaldılmasını tələb ediblər.

Mənbə: <https://az.sputniknews.ru/economy/20200331/423534619/spasenie-turizma-azerbajian-koronavirus.html>

Bundan başqa, COVID-19 pandemiyasından sonra turizmin bərpası məqsədilə ATB üç mərhələli plan hazırlayıb: (Rəhmanov F.P., Süleymanov E.B., Qocayeva E.M. 2020: s.7).

- birinci mərhələ xüsusi karantin rejimi ləğv edildikdən sonra başlayacaq daxili turizm seqmentinə aiddir;

- ikinci mərhələ səfərlərə dair bəzi məhdudiyyətlərin aradan qaldırılacağı və sərhədlərin yenidən açılacağı zaman başlayacaq;

- dünyada koronavirus dövrü postunun başladığı üçüncü mərhələyə start veriləcək.

Beləliklə, COVID-19 pandemiyası fonunda AR-da turizmin inkişaf təcrübəsini təhlil edərək deyə bilərik ki, ölkənin turizm sektorunun yaranmış vəziyyətdən bərpası və çıxması üçün, ilk növbədə, mövcud maliyyə resurslarından və təşkilati strukturlardan asılı olaraq, təsərrüfat subyektlərinin qorunub saxlanmasına yönəlmiş kompleks, səmərəli tədbirlərin formalaşdırılması və tətbiqi vacibdir, müasir dövrün global problemlərinə birgə müqavimət göstərmək üçün turizm xidmətləri bazarı subyektlərinin konsolidasiyası zəruridir (Rəhmanov F.P., Süleymanov E.B., Qocayeva E.M. 2020: s.5).

COVID-19, bir sıra ölkələrdə banklar və şirkətlərin maliyyə uğursuzluğuna, kütləvi işsizliyə, dünya iqtisadiyyatının durğunluq dövrünün yaşanmasına və nəticədə dünya iqtisadiyyatının tənəzzülə keçidinə səbəb oldu. Pandemiya Azərbaycana digər ölkələrə nisbətən gec gəlib, lakin enerjidaşıyıcılarının qiymətinin ucuzlaşması fenomeni müşahidə olunmağa başlayıb.

Prezident İ.Əliyev iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi və xarici sarsıntılara davamlılığın artırılması üzrə tədbirlərin keçirilməsi haqqında fərman imzalayıb. Pandemiyanın maliyyə sektoruna mənfi təsirinin azaldılması məqsədilə Mərkəzi Bank müvafiq fərmanların həyata keçirilməsi çərçivəsində maliyyə sektoruna əlavə dəstək tədbirləri paketini təsdiq etmişdir.

Təsdiq edilmiş qaydalarda pandemiya əziyyət çəkən fiziki şəxslərin, eləcə də sahibkarların dəstəklənməsi üzrə tədbirlər, banklara tənzimləyici yüklənmənin azaldılması, iqtisadiyyatın bəzi sektorlarında kredit resurslarına çıxışın genişləndirilməsi, pandemiya dövründə təsərrüfat subyektlərinin ödəniş xidmətlərinin dəyərinin azaldılması, sığortanın fasiləsizliyinin təmin edilməsi və sığorta olunanların hüquqlarının müdafiəsi üzrə tədbirlər daxildir. Həmçinin, tənzimləyici güzəştlər və kapital bazarının iştirakçılara güzəştlər verilməsi nəzərdə tutulmuşdur (Süleymanov E., Abdullayeva F. 2021: s.8):

1) banklara pandemiyadan zərər çəkmiş fiziki şəxslərin və fərdi sahibkarların dövlət dəstəyi mexanizmləri ilə əhatə olunan kreditlərinin restrukturizasiyası təklif edilirdi;

2) bu kateqoriyaya aid kreditlər üçün risk dərəcələri öz hesabına bankların ipoteka kreditləşməsinə stimullaşdırmaq məqsədilə 100% - dən 50% - ə endirilib;

3) banklara hüquqi şəxslərin və fiziki şəxslərin kredit öhdəliklərinin ləngiməsi halında borcalanlara əlavə cərimələr və digər ödənişlər tələb etməməyi tövsiyə edilmişdir, pandemiya ilə əlaqədar restrukturlaşdırılmış kreditlər kateqoriyasının pozulmasına yol verilmir və ehtiyat tələbləri yüngülləşdirilir;

4) bankların və sığorta şirkətlərinin makroiqtisadi sarsıntılara maliyyə dayanıqlılığının daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə əvvəlki illərin maliyyə nəticələri üzrə müvafiq dividendlərin ödənilməsinə məhdudiyyətlər tətbiq edilmişdir;

5) tibbi avadanlıq və avadanlıqların istehsalı üçün biznes kreditlərinin risk səviyyəsi azaldılmışdır.

Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında uğur və qlobal risklərin qarşısının alınması üçün qəbul edilmiş qərarlar Azərbaycan bazarı üçün artan qlobal dəyişkənlik risklərini məhdudlaşdırmışdır. Pandemiyanın ölkənin maliyyə siyasətinə təsirinin ötürülməsinin üç kanalı var: ödəniş balansı kanalı, gəlir kanalı və kredit kanalıdır (Həsənov R. 2021: s. 12):

Kredit risklərinin fonunda bankların maliyyə vəziyyəti pisləşə bilər ki, bu da bankları kreditlərin verilməsini məhdudlaşdırmağa məcbur edir və kredit kanalı üzrə iqtisadiyyata mənfi təsir göstərə bilər. Kommersiya təşkilatlarının gəlirlərinin azalması kredit riskinin artmasına, maliyyə xidmətlərinə tələbatın azalmasına və maliyyə sektorunun gəlirlərinin azalmasına səbəb olur. Koronavirusun mənfi təsir kanallarından biri maliyyə sektorunda, ilk növbədə, kreditləşmə sahəsində fəaliyyət potensialının azalması ola bilər. İqtisadi aktivlərin gəlirlərinin azalması onların kredit qabiliyyətini azaldır, bu da bankların iqtisadiyyatı kreditləşdirməyə davam etmək arzusunu məhdudlaşdırır. Pandemiyanın kredit kanalına təsiri aşağıdakı risklərlə əlaqəli ola bilər (Смирнов Е.Н. 2020: s.245):

- potensial borcalanların gəlirlərinin azalması;
- banklar kreditləşmə standartlarını sərtləşdirə, o cümlədən kredit məhsullarının limitlərini azalda bilər;
- maliyyə şəraitinin pisləşməsi fonunda bəzi banklar kreditləşmənin artırılması üçün kapital çatışmazlığı ilə üzləşə bilərlər.

Azərbaycanın 2022-2025-ci illər üzrə xərclərin prioritetləri qlobal iqtisadi şəraiti və tendensiyaları, o cümlədən 2 əsas istiqaməti əks etdirir: İAEƏ-in bərpa və prioritet sektorların dəstəklənməsidir.

3.2. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları

Azərbaycanda COVID-19 ilə bağlı böhranın dərinliyi hökumətdən yaxın perspektivdə iqtisadiyyatın bərpa və dəstəklənmək üçün geniş maliyyə siyasətinin davam etdirilməsini tələb edir. Böhranın iqtisadi nəticələrinin qarşısını almaq üçün, həmçinin yaxın perspektivdə müharibədən sonrakı bərpa və dəstəklənməsinin artırılması üçün büdcə resursları lazımdır.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin keyfiyyətə yeni mərhələsinə keçidlə əlaqədar büdcə və borc intizamının möhkəmləndirilməsi Azərbaycan hökumətinin prioritetlərindən biri olmalıdır. Büdcə qaydalarının bərpa və xərclərin səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılması vergi risklərinin idarə edilməsinin gücləndirilməsi və dövlət müəssisələrinin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, büdcə siyasətinin davamlı kursunun dəstəklənməsinə və makroiqtisadi sabitliyin daha da möhkəmləndirilməsinə kömək edəcəkdir.

Pandemik böhran həmçinin, hökumətin fəaliyyət prioritetlərini müəyyənləşdirmək üçün strateji planlaşdırmanın zəruriliyini vurğuladı və institusional islahatların və iqtisadi siyasətin islahatlarının təcili zəruriliyini bir daha təsdiq etdi.

Beləliklə, Azərbaycan öz milli sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərini 2030-cu ilə qədər davamlı inkişaf sahəsində BMT gündəliyinin məqsədlərinə uyğunlaşdırmışdır. Prezidentin Fərmanı ilə 2021-ci ildə "Azərbaycan 2030: sosial-

iqtisadi inkişafın milli prioritetləri" təsdiq edilmişdir. Bu istiqamətlər aşağıdakılardır (Həsənov R. 2021: s. 13):

- Stabil artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
- Dinamik, inkluziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
- Müasir innovasiyalar üçün rəqabətədavamlı insan kapitalı və məkan;
- Azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdış;
- Ölkədə təmiz bir mühit və yaşıllığın genişləndirilməsi.

Bu prioritetlərin sosial-iqtisadi təsiri əlavə islahatların gücündən asılıdır. Təhlil göstərir ki, özəl sektorda rəqabətin yaxşılaşdırılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi üçün əlavə səylər dayanıqlı və çoxşaxəli iqtisadiyyata şərait yarada bilər. Ümumi rəy ondan ibarətdir ki, dövlət-özəl tərəfdaşlığın inkişafı üzrə tədbirləri əvvəlki kimi genişləndirmək, qeyri-neft sektorunun maliyyələşdirilməsində investisiya fəallığını daha da artırmaq lazımdır.

Ölkəmizdə mövcud ixrac səbətinin keyfiyyətini artırmaq və ya yalnız emal sənayesində deyil, həm də tez-tez bu ölkələrdə ən az məhsuldar sektor olan kənd təsərrüfatında yüksək əlavə dəyəri olan yeni məhsulların tətbiqi üçün geniş imkanlar vardır. Kənd Təsərrüfatı Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sektorudur ki, burada torpaq sahələrinin təxminən 58,0% - i kənd təsərrüfatının aparılması üçün istifadə olunur və məşğulluq üzrə isə 36,40% - dən çoxu bu sektorun payına düşür. Kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı ölkə üzrə orta göstəricidən aşağıdır, belə ki, 2013-cü ildən 2017-ci ilə qədər bu sektor ÜDM-in orta hesabla cəmi 5,0% - ni təşkil edirdi (Süleymanov E., Abdullayeva F. 2021: s.6).

Özəl sektorda rəqabət üçün normativ-hüquqi bazanın gücləndirilməsi də qeyri-neft sektorunun artım templərini sürətləndirməyə kömək edərdi. Vergi və gömrük siyasəti sahibkarlıq fəallığının stimullaşdırılmasına xidmət etməli, bu zaman dövlət büdcəsinin xərclərinin ödənilməsi üçün adekvat imkanlar yaratmalıdır.

Maliyyə sisteminin formalaşdırılmasının makroiqtisadi sabitliyin artırılması baxımından yeni reallıqları əks etdirməsi vacibdir. Xammal dövründən qaynaqlanan qiymətlərin dəyişkənliyini nəzərə alaraq, son illərdə gəlirlərin səfərbərliyi də təbii resurslarla zəngin olan İEOÖ-lər üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Uzunmüddətli

perspektivdə təbii ehtiyatların tükənməsi, ənənəvi karbohidrogen resurslarına global tələbatın azalması, həmçinin "yaşıl" iqtisadiyyat problemlərinin yaranması ilə əlaqədar neft gəlirlərinin tədricən azalması gözlənilir. Valyuta ehtiyatlarının sabit, makroiqtisadi təhlükəsizliklə təmin olunmuş səviyyədə saxlanılması üçün ARDNF dövlət büdcəsinə transfertlərin payı tədricən azalmalıdır.

Büdcə gəlirlərinin azalması fonunda büdcə gəlirləri və xərcləri arasında uyğunluğun artırılması məqsədi ilə büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə büdcə gəlirlərində qeyri-neft sektorunun payını artırmaq lazımdır. Qeyri-neft sektorunun gömrük rüsumlarından və vergilərdən azad edilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyi tədbirlərinin davam etdirilməsi və kölgə iqtisadiyyatının miqyasının azaldılması orta müddətli perspektivdə büdcənin gəlirlərində qeyri-neft gəlirlərinin payının tədricən artmasına gətirib çıxaracaqdır (Axundov A.G. 2020: s.325).

Yaşıl" iqtisadiyyatın təxirəsalınmaz və ekzistensial xarakteri, aşağı karbonlu keçid və onların makrofiskal perspektivlərə potensial təsiri iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə tədbirlərinin görülməsini və iqtisadiyyatın davamlılığının artırılmasını tələb edir. Lakin, bu strategiyanın həyata keçirilməsi dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi islahatının ümumi proqramından, real siyasi məsuliyyətdən və uzun yoldan asılı olacaqdır.

Siyasətin təhlilinin nəticələri göstərir ki, idarəetmənin bütün aspektlərini yaxşılaşdıran kompleks islahatlar proqramı inklüziv və dayanıqlı iqtisadi artımı təmin edə və büdcə məkanını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirə bilər.

Hökumətlər, adətən, əhəlinin zəif təbəqələrini dəstəkləmək, yoxsulluğun azaldılması və güclü və davamlı artıma yardım etmək üçün vergi-büdcə siyasətindən istifadə edirlər. İEÖ vergi-büdcə siyasəti orta hesabla gəlirlərin bərabərsizliyini (Gini əmsalı ilə ölçülür) 33 faiz azaldır. Bu ixtisarin üçdə iki hissəsi pensiyalar və digər sosial müavinətlər kimi dövlət transfertləri hesabına əldə edilir və təxminən üçdə biri mütərəqqi vergitutmanın payına düşür. İnkişaf etməkdə olan və formalaşmaqda olan bazar iqtisadiyyatına malik ölkələr vergilərin və xərclərin daha aşağı səviyyədə olması səbəbindən daha aşağı paylama potensialına malikdirlər (Смирнов Е.Н. 2020: s.244).

Etibarlı maliyyə bazasının yaradılması siyasətçilərin üzləşdiyi ən vacib vəzifələrdən biridir. Gələcəkdə daha ekoloji, rəqəmsal və inkluziv iqtisadiyyatın inkişafına üstünlük verilməlidir. Yaxşı düşünülmüş struktur islahatları qısamüddətli iqtisadi artımı stimullaşdırır və uzunmüddətli perspektivdə potensial artıma kömək edə bilər.

İEÖ-də "yaşıl" infrastruktur layihələri bəzi səbəblərə görə yüksək risk daşıyır-yeni texnologiyalar, yüksək kapital xərcləri, yüksək əməliyyat xərcləri və tikinti riskidir. Bu, elektron ticarət sahəsində qanunvericiliyin, rəqəmsal transformasiyanın institusional mühitinin təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir (Həsənov R. 2021: s.9).

Etibarlı vergi-büdcə sistemi qısamüddətli perspektivdə siyasətin yumşaldılması və orta müddətli perspektivdə tədricən konsolidasiya strategiyasının dəstəklənməsi üçün, xüsusilə də məhdud büdcə məkanına malik neft ixracatçıları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dayanıqlı inkişaf məqsədi ilə bağlı uzunmüddətli büdcə bağlılığı ortamüddətli və qısamüddətli büdcə məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsini müəyyən etməlidir, həmçinin büdcə trayektoriyası gələcək baş verəcək mənfi halların yumşaldılması üçün adekvat stabilləşdirici əmanətlərin yığılmasını da təmin etməlidir.

Azərbaycanda hakimiyyət iqtisadi artım yolunda struktur maneələrinin aradan qaldırılması istiqamətində addımlar atır, təhsilin, kənd təsərrüfatının və ətraf mühitin üç sektorunda orta müddətli xərclərin müəyyən edilməsi üçün keçid prosesini tətbiq edir. Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında bu əsas islahatlar konkret nəticələrə istiqamətlənmiş büdcənin tərtib olunmasının inteqrasiyası hesabına strateji planlaşdırmanı möhkəmləndirir. 2014-cü ildə BVF-nin təsnifatının tələblərinə uyğun olan vahid büdcə təsnifat sistemi 2020-ci ilin yanvarında qüvvəyə minib. Azərbaycanda uğurla həyata keçirilməsi üçün institusional zəmin, büdcə intizamı və şəffaflıq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət xərclərinin səmərəliliyi konkret nəticələrə yönəlmiş büdcə planlaşdırılması mexanizminə keçidi nəzərdə tutur. Strateji hədəflər, eləcə də monitorinq göstəriciləri kimi nəticə yönümlü tədbirlər

pandemiyadan sonra ayrılan vəsaitlərin inkişafına nəzarətin gücləndirilməsinə imkan verəcəkdir (Axundov A.G. 2020: s.324).

Maliyyə siyasəti ilə yanaşı, hökumət iqtisadiyyatı sabitləşdirmək üçün digər makroiqtisadi siyasət vasitələrinə malikdir, xüsusilə pul-kredit siyasəti, makro-sosial siyasət, eləcə də valyuta məzənnəsi siyasəti, bütün bunlar iqtisadi artım və gəlirlərin və sərvətin bölüşdürülməsinə təsir göstərə bilər.

Yaxşı düşünülmüş struktur islahatı ümumi iqtisadi artım, səmərəlilik üçün nəticələr və pandemiyadan əziyyət çəkən əhalinin inkluziv artımı arasında balansı təmin etməlidir. Pul-kredit, fiskal və makroiqtisadi siyasətin effektiv əlaqələndirilməsi qeyri-inflyasiyaya, sabit artıma nail olmaq üçün ən səmərəli şəkildə vacibdir.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə hasil olur ki, maliyyə, pul-kredit və sosial-iqtisadi siyasəti razılaşdırmaq, ölkə əhalisinin tələbatının ödənilməsinə yönəltmək, milli sərvətin və mövcud intellektual potensialın müdafiəsini təmin etmək, strateji vəziyyəti, daha dəqiq desək, möhkəmləndirmək lazımdır:

- Dövlətin müxtəlif səviyyəli büdcəsinin və büdcədən kənar fondlarının vergi yığımının artırılması və xərclərin azaldılması, büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsinin emissiya və qeyri-emissiya resurslarının artırılması ilə həll edilə bilər; (Süleymanov E., Abdullayeva F. 2021: s. 7).

- Vergi yığımının artımına vergi tutulan bazanın artırılması, vaxtı keçmiş borcların azaldılması, maliyyə nəzarətinin sərtləşdirilməsi, pul vəsaitlərinin büdcə sistemi səviyyələrinə köçürülməsi sxeminin dəyişdirilməsi, spirtli məhsulların hazırlanması üzrə dövlət inhisarının tətbiqi vasitəsilə nail olmaq olar. Vergi qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə xüsusi rol ayrılır;

- Manat valyuta məzənnəsinin davamlılığının təmin edilməsi xüsusi rol oynayır. Valyuta bazarında spekulyasiyanı azaltmaq üçün bir sıra tədbirlər tələb olunur. Bu, valyuta məzənnəsinə mənfi təsir göstərir, alıcılıq qabiliyyətinin paritetindən(AQP) asılı olaraq manat və dolların həqiqi nisbətini dəyişir.

- İnvestisiya qoyuluşu xüsusilə spekulyativ xarakter daşıyır və makroiqtisadi göstəricilərlə birbaşa şərtlənir. Yaranmış vəziyyətin nəticəsi bu cürdür: Dövlət

əmanətlərin qorunub saxlanılmasını və artırılmasını təmin etmək üçün fiziki şəxslərə məxsus olan və bank sistemində saxlanılan xarici valyutaların manat aktivlərinə çevrilməsi, əmanətlərin kommersiya müəssisələrinin hesablarına cəlb edilməsi üçün müddəalar yaradır. Bununla yanaşı, pul - kredit siyasəti üçün ən önəmli məsələ faiz dərəcələrinin idarə olunmasıdır;

- Səhmlərin bir hissəsi dövlətə aid olan şirkətlərin idarəetmə strukturlarında ölkə nümayəndələrinin aktivlərinin səmərəli tətbiqinə, kooperasiya əlaqələrinin qurulmasına və kapital qoyuluşlarının cəlb edilməsi üçün vəziyyətin yaradılmasına görə məsuliyyətini artırmaq lazımdır. Ölkə nümayəndələri ilə imzalanan müqavilələrdə lazımi müddəalar yazılmalıdır. Dividendlərin büdcəyə gəlməsi, dövlət əmlakından istifadədən icarə ödənişi təmin edilməlidir.

Yuxarıda qeyd olunan təkliflərdən başqa, sadalanan problemlərlə bağlı dövlətin vəziyyətinin tənzimlənməsi üçün tələb olunur (Həsənov R. 2021: s.10):

- Büdcələrin tarazlığının təmin edilməsi və onların makroiqtisadi əmsalların real proqnoz səviyyəsində qurulması;

- Vergi bazasının artırılması üzrə tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi;

- Mərkəzi Bank tərəfindən əməliyyatlara nəzarətin artırılması ilə manatın valyuta

- Büdcənin icrası sisteminin xəzinədarlıqla islahatı, onun şəffaflığının təmin edilməsi, statusunun artırılması, tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi;

- Faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi üzrə pul-kredit siyasətinin istiqamətləndirilməsi.

Beləliklə, yuxarıda sadalanan tədbirlərin icrası ölkənin maliyyə siyasətini və onun işlənməsi prosesini optimallaşdırmağa imkan verəcək. Maliyyə siyasətinin səmərəli icrası düşünülmüş dəyişikliklərin ardıcıl aparılması, maliyyə siyasətinin mövcud istiqamətlərinin dəyişdirilməsi üçün iqtisadiyyatın inkişaf şəraitinin dəyişməsinə sürətli reaksiya vermək qabiliyyəti, habelə hüquqi bazada icra yollarının və mühüm amillərinin və pul mexanizmini təşkil edən amillərin vaxtında əks olunması ilə birbaşa şərtlənir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanda COVID-19 ilə bağlı böhranın dərinliyi hökumətdən yaxın perspektivdə iqtisadiyyatın bərpaasını dəstəkləmək üçün geniş maliyyə siyasətini davam etdirilməsini tələb edir. Yuxarıda qeyd olunan təhlilləri nəzərə alaraq, böhranın iqtisadi nəticələrinin qarşısının alınması, həmçinin, yaxın perspektivdə müharibədən sonrakı bərpanın maliyyələşdirilməsinin artırılması üçün büdcə resursları lazımdır. Pandemik böhran həmçinin hökumətin fəaliyyət prioritetlərini müəyyənləşdirmək üçün strateji planlaşdırmanın zəruriliyini vurğuladı və institusional islahatların və iqtisadi siyasətin islahatlarının təcili zəruriliyini bir daha təsdiq etdi.

- COVID-19 peyvəndinin tətbiqində irəliləmiş Azərbaycanın iqtisadi bərpaasının əsasını təşkil edir. Həqiqətən də, COVID-dən sonrakı son iqtisadi proqnozlar göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının ortamüddətli perspektivdə bərpaası analoji ölkələrə nisbətən daha yavaş olmuşdur. Bu tədqiqatın son nəticəsi də bir sıra digər tədqiqatların nəticələri ilə üst-üstə düşür. Beləliklə, pandemiya sonrası bərpa iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və inkluziv və davamlı inkişafın daha yüksək templərinə nail olmaq üçün struktur islahatlarının və makroiqtisadi siyasətin zəruriliyini vurğulayır.

- Fikrimizcə, postpandemik dövrdə yeni islahatlar proqramı siyasətin koordinasiyasını, strateji planlaşdırmanı, ixracın və investisiyaların təşviqi sahəsində islahatların işlənilməsi, hazırlanmasını, habelə qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsinə yardım göstərilməsini əhatə etməlidir.

- Vəsaitlərin xərclənməsinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş islahatlar resursların defisiti şəraitində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Gələcəkdə daha ekoloji, rəqəmsal və inkluziv iqtisadiyyatın inkişafına üstünlük verilməlidir. Yaxşı düşünülmüş struktur islahatları qısamüddətli iqtisadi artımı stimullaşdırma və uzunmüddətli perspektivdə potensial artımı artırmağa kömək edə bilər.

- 2020-ci ildə bank sektorunun maliyyə vasitəçiliyinin genişləndirilməsi və kreditlərə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər görülüb. Hökumətin və tənzimləyicinin sinxronlaşdırılmış tədbirləri sayəsində kredit

fəaliyyətinin kəskin azalmasının qarşısını almaq mümkün oldu. Hesabat ilinin sonuna bankların kredit portfeli qapalı banklar nəzərə alınmadan 14,2 mlrd.manat təşkil etmişdir.

- Bütçə planı iqtisadiyyatın bərpası üçün dəstək tədbirlərinin təmin edilməsi istiqamətində əsas məqsəd və vəzifələri nəzərdə tutur. Azad edilmiş ərazilərin Bərpası və səhiyyə sisteminin yaxşılaşdırılması hələ də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırkı şərait belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı keçid dövründədir və bu, iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək üçün müfəssəl yanaşma tələb edir. Bununla əlaqədar bir neçə tövsiyə təqdim olunan bütçə planının ümumi qiymətləndirilməsinə uyğun ola bilər.

- Proqnozlaşdırılan bütçə kəsinin inflyasiya nəticələrini minimuma endirmək üçün əlavə maliyyə vasitələrindən istifadə etmək vacibdir.

- Konkret nəticələrə əsaslanan bütçənin əhatə etdiyi bütün proqramlar üzrə ətraflı məlumat verilməlidir. Şəffaflığın daha da artırılması məqsədi ilə bütçənin icrası prinsipinə uyğun olaraq xərclərin maddələri ilə görülən işlərin konkret nəticələrini hazırlayıb təqdim etmək məqsədəuyğun olardı.

- Bütçə planına uyğun olaraq neftdən yüksək asılılıq qalmaqdadır. Beləliklə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə yönəlmiş siyasətin genişləndirilməsi qısa müddət ərzində həyata keçirilməlidir. Bütçə gəlirlərinin sabitliyini təhlil edərək, ARDNF transfertlərdən asılılığın azaldılması bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- Vergi-bütçə siyasəti maliyyə və borc intizamını möhkəmləndirməlidir. Geniş bütçə siyasətinin əsas istiqamətləri gəlir və bütçə xərcləri arasındakı balansı təmin etməlidir. Bütçənin tərtib edilməsinin şəffaflığı dayanıqlı iqtisadiyyatın təmin edilməsində mühüm rollardan birini oynayır, onun tətbiqi möhkəmləndirilməli və genişləndirilməlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Bağırov A., Həsənli M.X. (2010), “Maliyyə”, Dərslik, Bakı, Elm, 361 səh.
2. Həsənov R. (2021), “Postpandemiya dövründə makroiqtisadi sabitliyin qorunması yolları”, məqalə, 2021, səh. 9-15.
3. İsayeva İ.Ə. “Sahibkarlıq subyektlərinə dövlət maliyyə dəstəyinin antiböhran tədbirləri. elmi-praktiki tədqiqatlar”. 2020, № 5-4 (28). səh.37-42.
4. Mehrəliyev A. (2021), “Azərbaycanda kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsinin səmərəliliyinin yaxşılaşdırılması və artırılmasının əsas istiqamətləri, 9 səh.
5. Məmmədov N.M. (2014), “Azərbaycanın Milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı problemləri”. Azərneşr, Bakı, 504 səh.
6. Nadirov A. (2014), “Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri”, Bakı, Elm, 415 səh.
7. Paşayev T.Ə. (2005), “Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemi və büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri” // AMEA-nın Xəbərləri, Humanitar və ictimai elmlər sər. (İqtisadiyyat), Bakı, “Elm”, №1, səh.68-83.
8. Rəhmanov F., Qocayeva E., Süleymanov E., Hüseynova Ş. (2020), “Pandemiyadan sonrakı dövrdə turizm sənayesinin inkişafının real imkanları və məhdudiyyətləri”. Rumıniya Statistik İcmalı, 12 səh.
9. Rəhmanov F.P., Süleymanov E.B., Qocayeva E.M. (2020), “Koronavirus Pandemiyasının Azərbaycanda Turizmin İnkişafına Təsirləri”, 9 səh.
10. Süleymanov E., Abdullayeva F. (2021), Azərbaycan iqtisadiyyatı COVID-19 pandemiyası zamanı. İnterconf. 15 səh.
11. Axundov A. G. (2020), “Azərbaycanda tədbir turizmin səmərəliliyinin sosial-iqtisadi tərkibi və yolları”. "İqtisadiyyat və sahibkarlıq" jurnalı, №3, 323-327 səh.

12. Axundova A. G. (2019), “Azərbaycan Respublikasında turizm infrastrukturunun inteqrasiya olunmuş inkişafının tənzimlənməsi”. Monoqrafiya. Bakı, 224 səh.

İngilis dilində

1. Batrakova T. I., Hevorhian H.A. “World economy and pandemia: impact and forecasts. Bulletin of Zaporizhzhia National University. Economic Sciences”. 2020, №. 2 (46), p.54-58.

2. Bayramov V., Abbasova G. (2020), “Oil shock in the Caspian Basin: Diversification policy and subsidized economies”, Elsevier, Resources Policy 54: p.149-156.

3. Benedek D., Gemayel E. and others (2021). “A Post-Pandemic Assessment of the Sustainable Development Goals. IMF staff discussion note”, p.120

4. Kostin K.B., Khomchenko E.A. “Impact of the COVID-19 pandemic on the world economy”. Economic Relations. (020, Volume 10. No. 4. p.961-980.

5. Makridis C., Hartley J. (2020), “The cost of COVID_19: A rough estimate of the 2020 us gdp impact”, Special Edition Policy Brief, 369 p.

6. Parker J. et al. “Consumer spending and the economic stimulus payments of 2008”, American Economic Review, 2013, №3, p.2530-2553.

7. Popkova E. Y. Consequences of coronavirus on the real estate market and the uk economy competition of young scientists, 2020, №5 p.113-116.

8. Romer D. “Tax and fiscal policy in response to the Coronavirus crisis: Strengthening confidence and resilience”, article, 2020, №12, p.15-25.

9. Ryazanov V.T. “New technologies in the economy and the coronavirus pandemic: preliminary findings”, evr, 2020,. №2, p. 64-65

10. Sahm C., Shapiro M. and Slemrod J. (2021), Fiscal Policy and Recovery from the COVID-19 Recession, article, 23 p.

11. Sancak C., Xing J., Velloso R. “Tax Revenue Response to the Business Cycle”, IMF Working Papers, 2010, №1, p.11-15.

12. Seelkopf L., H. Lierse and C. Schmitt “Trade liberalization and the global expansion of modern taxes”, *Review of International Political Economy*, 2016, p.208-231.

13. Siallagan W. (2021), The role of fiscal policy in the crisis: A literature review. *CosmoGov*, 6(2). DOI: <http://dx.doi.org/10.24198/cosmogov.v6i2.29509>.

14. Steel I. and D. Phillips (2020), “How tax officials in lower-income countries can respond to the coronavirus pandemic”, 234 p.

15. *Taking Stock: The Fiscal Response to COVID-19*, (2020), Department of Finance, 424 p.

Rus dilinda

1. Бабич М.А., Павлова Л.Н. Глазьев С.Ю. Развитие, (2017), “Государственные и муниципальные финансы, Российской экономики в условиях глобальных технологических сдвигов”, Научный доклад, М., НИР, 496 стр.

2. Балацкий Е.В. “Эффективность фискальной политики государства. Проблемы прогнозирования”. 2014, №5, стр.29-36.

3. Белов В.Б. (2020), “COVID-19 - Game changer европейской экономики? Белов В.Б. Научно-аналитический вестник Института Европы РАН, 2020, № 3 (15), стр.4-12.

4. Борисов Е.Ф. (2018), “Экономическая теория, 2-е издание”, М., «ПРОСПЕКТ», 528 стр.

5. Голиченко О.Г. (2019), “Национальная инновационная система России: состояние и пути развития”, М., Наука, 357 стр.

6. Кабиров И.С. (2019), “Тенденции развития макрорегиональных туристских”, 214 стр.

7. Куликова И.В., Украинцева И.В., Соленая С.В. “Влияние пандемии COVID-19 на развитие мировой экономики. Куликова И.В., Украинцева И.В., Соленая С.В. *Успех современной экономики*,” 2020, № 5, стр.106-111.

8. Смирнов Е.Н. «Мировая экономика коронавируса»: поиск оптимальных путей преодоления последствий кризиса, Смирнов Е.Н. Вестник МГИМО. 2020, №3, стр.243-266.

9. Цветков В.А., Дудин М.Н. “Сценарии развития мировой экономики и основные центры экономического притяжения после окончания пандемии COVID-19 (ОЭСР, БРИКС, АСЕАН, Лига арабских государств)”, 2020, №2, стр.6-22.

10. Максанова Л.Б., Андреева А.М. “Развитие туризма в условиях пандемии: новые тренды и антикризисные меры // Общество: политика, экономика, право”. 2020, № 12. стр. 64-68

Internet resurslari

1. <http://www.maliyye.gov.az/en/news/5459/more-than-533-million-azn-were-provided-from-the-state-budget-to-the-areas-affected-by-the-pandemic>

2. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/952552/Monthly_Insolvency_Statistics_December_2020.pdf

3. https://roscongress.org/upload/medialibrary/c98/Obzor_eco_mer_final2.pdf

4. <https://tradingeconomics.com/united-kingdom/bankruptcies>

5. <https://tradingeconomics.com/united-states/unemployment-rate>

6. <https://www.cbar.az/>

7. https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policies-after-the_COVID-19-crisis-5a8f24c3/

8. <https://www.oilfund.az/>

9. <https://www.rbc.ru/economics/08/05/2020/5eb5acc09a794746ed5bd6fd>
(date accessed: 23.01.2021).

10. <https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>

11. <https://www.statista.com/statistics/263710/unemployment-rate-in-the-united-states/>

12. <https://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/overview>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Dünyanın aparıcı iqtisadiyyatlarının 2021-ci ilə qədər olan dövr üçün ÜDM dinamikasının proqnozu, (%).....	22
Cədvəl 2: COVID-19-un qlobal iqtisadi arxitekturaya təsir kanalları.....	25
Cədvəl 3: Pandemiya dövründə Çin, İtaliya, ABŞ və Kanadada KOB dövlət dəstəyi tədbirləri.....	40
Cədvəl 4: 2019-2020-ci il üzrə verilmiş kreditlərin dinamik təhlili.....	42
Cədvəl 5: İqtisadi artımın dəstəklənməsi və sahibkarlığın inkişafı üçün əsas alətlər.....	56
Cədvəl 6: Azərbaycan vətəndaşlarına ayrılan kompensasiyalar.....	56
Cədvəl 7: Turizm sənayesinə dəstək paketi.....	58

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Böyük Britaniyanın 2015-2020-ci illərdə ÜDM göstəriciləri.....	13
Qrafik 2: Böyük Britaniyanın 2020-ci ildə müflis olmuş müəssisələrin sayı.....	14
Qrafik 3: ABŞ-də işsizliyin dəyişmə meyilləri (2018-2020-ci illər).....	16
Qrafik 4: Azərbaycan dövlət büdcəsinin profisiti/kəsirinin ÜDM-ə nisbəti.....	31
Qrafik 5: Azərbaycanda illik hesablamada ÜDM-in artım templəri (%-lə).....	39
Qrafik 6: ARDNF gəlirləri və neftin orta satış qiyməti (mlrd. ABŞ dolları).....	46
Qrafik 7: Əlavə dəyərin sektorlar üzrə bölgüsü (%-lə).....	47
Qrafik 8: Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin əsas göstəriciləri.....	49
Qrafik 9: Xarici ticarətin gömrük statistikasının əsas göstəriciləri, (mln ABŞ dollar).....	49
Qrafik 10: Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin əsas göstəriciləri.....	51
Qrafik 11: Brent markalı neftin 1 barrelinin proqnozlaşdırılan orta illik qiyməti (2021-2022-ci illər).....	53
Qrafik 12: ÜDM-in real artımı (%).....	54
Qrafik 13: Orta illik inflyasiya səviyyəsi (%).....	55

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Azərbaycanda 12 aylıq inflyasiya, (%-lə).....	32
Şəkil 2: 2020-ci ildə əsas kapitala ümumi investisiyaların real artım tempi, (% ilə).....	35
Şəkil 3: Dünya ÜDM-in və dünya ticarətinin artım tempi,%.....	38
Şəkil 4: Azərbaycanda KOB-lara verilən kredit-dəstək tədbirləri.....	41